

Facultat d'Humanitats
Grau en Humanitats
Treball Final de Grau

La construcció del paisatge megalític

Estudi de la necròpolis megalítica de la serra de l'Aramo (Astúries)

Atena Royes Artetxe

NIA: 240105

Directora del TFG: Meritxell Ferrer Martín

Itinerari d'Història

Curs 2024-2025

Resum

El megalitisme és un fenomen caracteritzat per la construcció de monuments amb grans pedres que es va donar durant un període molt concret de la prehistòria, que inclou el Neolític i l'Edat de Bronze. Aquest treball té com a objectiu estudiar el megalitisme, centrant-se especialment en la necròpolis megalítica de La Cobertoria, a la serra de l'Aramo, Astúries. El principal interès del seu estudi és comprendre el significat i simbòlic d'aquests monuments i la seva relació amb el paisatge i les comunitats que els van construir. En aquest sentit, el treball aborda com el paisatge i els megàlits es van influenciar mútuament, i com aquestes construccions servien no només per enterrar els morts, sinó també per marcar el territori i establir punts de referència per a les comunitats. La metodologia utilitzada inclou una revisió bibliogràfica de fonts acadèmiques sobre el megalitisme i l'arqueologia del paisatge, així com l'anàlisi específica dels megàlits de La Cobertoria. Mitjançant l'estudi detallat dels dòlmens d'aquesta àrea, es busca interpretar com aquestes estructures reflecteixen les creences, les relacions socials i l'organització territorial de les comunitats neolítiques. En definitiva, aquest treball pretén oferir una visió integral del megalitisme, mostrant com aquests monuments van ser elements actius en la creació i transformació del paisatge cultural, deixant un llegat que encara avui podem observar i estudiar.

Paraules clau: megalitisme, antropització, neolitització, paisatge cultural, cosmovisió.

Index

1	Introducció.....	1
2	La cultura megalítica.....	2
2.1	Definició i característiques generals del megalitisme.....	2
2.2	Distribució geogràfica i cronològica: Europa i la península Ibèrica.....	5
2.3	El Neolític i el megalitisme.....	7
2.4	El paisatge megalític.....	10
3	Cas d'estudi: la necròpolis megalítica de La Cobertoria, a la serra de l'Aramo (Astúries).....	13
3.1	Descripció de la serra de l'Aramo i de les possibilitats que ofereix.....	13
3.2	La construcció del paisatge megalític a La Cobertoria.....	19
3.3	Anàlisi dels megàlits de La Cobertoria.....	22
3.3.1	<i>El dolmen de El Llagüezu.....</i>	<i>22</i>
3.3.2	<i>El dolmen i l'estela encastada de la Collá Cimera.....</i>	<i>23</i>
3.3.3	<i>Els dòlmens de Mata'l Casare.....</i>	<i>25</i>
3.3.4	<i>L'hemicicle de petites esteles i el dolmen de Los Fitos.....</i>	<i>27</i>
3.4	Anàlisi comparativa dels jaciments: significat simbòlic i cultural.....	32
4	Conclusió.....	38
5	Bibliografia.....	39
6	Annexos.....	42

1. Introducció

El megalitisme, un fenomen cultural i arquitectònic sorgit durant el Neolític i estès fins a l'Edat del Bronze, representa una de les primeres manifestacions d'intervenció humana a gran escala en el paisatge. Aquestes construccions monumentals, presents a diverses regions d'Europa – des de la façana atlàntica fins a les ribes mediterrànies i l'entorn bàltic–, es caracteritzen per l'ús de pedres colossals i la seva monumentalitat (Delibes de Castro, 1985: 8-9). Lluny de ser simplement túmuls funeraris, aquests monuments estan lligats a la domesticació de la natura i a una vida agrícola i ramadera que va transformar l'entorn en un espai de significació col·lectiva (Boado, 2017: 151). Aquesta herència megalítica ha influït durant milers d'anys en la manera com les comunitats perceben i experimentaven el territori, un llegat que encara avui podem reconstruir i estudiar.

L'objectiu principal d'aquest treball és analitzar el significat cultural i simbòlic dels megàlits en relació amb el paisatge i la comunitat humana que els va construir. Per aconseguir-ho, el treball s'ha estructurat en dues seccions: la primera, dedicada a contextualitzar el fenomen megalític i proporcionar les eines necessàries i el coneixement bàsic per establir una base sòlida i coherent que permeti l'anàlisi posterior d'un cas concret; i la segona, on es posa a prova aquest coneixement analitzant el cas específic de la necròpolis megalítica de La Cobertoria, a la serra de l'Aramo (Astúries).

La metodologia d'aquest treball es fomenta en una revisió bibliogràfica estructurada amb l'objectiu de presentar i analitzar els coneixements existents sobre el megalitisme, centrant-se en la seva relació amb el paisatge i la comunitat humana. A partir de la selecció i la lectura exhaustiva de fonts acadèmiques –articles, llibres i estudis especialitzats–, el contingut del treball s'organitza en capítols temàtics que exploren les connexions entre aquests elements, progressant des d'una visió general cap a una de més específica. D'aquesta manera, s'aconsegueix abordar el megalitisme des de perspectives diferents però interconnectades al voltant de l'eix central del treball.

2. La Cultura Megalítica

Aquest apartat pretén oferir una visió global sobre el fenomen del megalitisme, explorant la seva definició, distribució i relació amb el paisatge i la societat del Neolític. El seu objectiu és contextualitzar-lo i comprendre la seva rellevància cultural per a les comunitats prehistòriques. Per aconseguir-ho, primer s'analitzaran les diferents definicions del fenomen megalític, les característiques generals, les seves classificacions i els significats simbòlics que tenen associats. A continuació, s'examinarà la distribució global i europea del megalitisme, per després centrar-se en la península Ibèrica i, finalment, en el Principat d'Astúries. Seguidament, s'aprofundirà en la cronologia del fenomen megalític i en la seva connexió amb els canvis socials, econòmics i simbòlics que van transformar les comunitats humanes durant el Neolític. I, per acabar, s'estudiarà el paisatge megalític com a element actiu en la configuració de l'espai cultural, destacant el rol dels megàlits en la percepció i experiència del territori per part de les comunitats que els van construir.

2.1. Definició i característiques generals del megalitisme

El megalitisme és un fenomen cultural propi del Neolític (aproximadament entre el 4000 i el 2000 aC) però que s'estén durant tot el Bronze, caracteritzat per la construcció de grans monuments amb blocs de pedra. A Europa, aquestes estructures monumentals s'associen principalment amb la cultura de la ceràmica cardial (aproximadament del 5500 al 4000 aC) i la cultura del vas campaniforme (aproximadament del 2500 al 1900 aC) (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 110; Holtorf, 1998: 25).

La definició de megalitisme varia segons els autors, però es pot resumir en dues concepcions principals. D'una banda, hi ha una definició més àmplia i general que, com el significat etimològic de la paraula (que significa "grans pedres"), inclou una diversitat d'estructures construïdes amb grans blocs de pedra durant aquest període. En aquest sentit, s'hi inclouen els *dòlmens*, cambres funeràries cobertes per túmuls o monticles artificials que les protegeixen; els *menhirs*, grans pedres clavades verticalment al terra de manera aïllada o en grups, formant *alineaments*; les *esteles*, similars als menhirs, però amb inscripcions, símbols o imatges; i els *henge* o *cercles rituals*, formats per un terraplè circular o ovalat amb un fossat interior i, sovint, un banc de terra o pedra que els envolta (Delibes de Castro, 1985: 13; Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 110, 115; Sanjuán, 2000: 171). Tots aquests megàlits tindrien en comú la utilització de la pedra –la qual reflecteix una clara voluntat de perdurar en el temps– i la seva monumentalitat –aconseguida no només pel monument, sinó també pel lloc escollit per a la seva construcció; demostrant una clara intenció de dominar visualment el territori (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 115).

Per l'altra banda, trobem una definició molt més restrictiva, on només es consideren megàlits els monuments fets amb grans blocs de pedra i per propòsits funeraris col·lectius, convertint-se en la majoria de casos en un sinònim de dolmen (Delibes de Castro, 1985: 8-9). A més, els dòlmens són la construcció més comuna, especialment a la península Ibèrica, en comparació a la resta d'estructures mencionades. En conseqüència, presenta en si una gran diversitat de tipologies (Delibes de Castro, 1985: 13). Tanmateix, per arribar a una comprensió completa

d'aquests monuments, cal tenir en compte la seva organització dual. En aquest sentit, cal estudiar els aspectes constructius i simbòlics, per una banda, del túmul, que és l'exterior i part més visible del dolmen; i, per l'altre, de la cambra funerària, que és l'espai intern i pròpiament funerari.

La construcció dels túmuls funeraris presenta una variabilitat notable en la seva estructura i materials. Aquests monticles poden ser simples acumulacions de sòl i pedres o bé dissenyats amb recursos específics per garantir la seva funcionalitat. Entre les tècniques de construcció més utilitzades trobem la utilització d'estructures internes, com els peristàlits o anells de pedra, per aconseguir una major estabilitat especialment necessitada quan el dolmen es trobava en una superfície inclinada (Delibes de Castro, 1985: 13-14; Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 124-125).

Tanmateix, el material de construcció sempre depenia dels materials propers amb els quals contessin o de la dificultat que possés el paisatge per transportar-ne altres de més lluny. En aquest sentit, estaria feta de roques compactes si es trobaven en les proximitats de l'àrea funerària, creant un túmul petri, o de terra, si no era el cas (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 124-125). A part, la terra que forma el túmul també pot proporcionar informació valuosa a través d'estudis paleobotànics i edàfics sobre la vegetació, les pràctiques agrícoles i ramaderes, la formació geològica del lloc i les condicions ambientals del lloc al moment de la construcció del túmul (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 124).

No obstant la importància de la disponibilitat de recursos, no totes les diferències en l'estructura i els materials dels túmuls poden ser explicades per aquesta, podent variar segons la regió i les tradicions constructives de cada comunitat (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 124-125). En aquest sentit, la forma dels túmuls pot variar, adoptant configuracions rodones, ovalades, quadrades o en forma de tascó; però, de forma general, al nord d'Europa són més comunes les plantes allargades, mentre que a la península Ibèrica acostumen a ser circulars (Delibes de Castro, 1985: 13).

Les dimensions dels túmuls també varien considerablement segons la regió i la seva funció. Així, els més petits, com els que es troben al nord de Portugal, poden tenir un diàmetre d'uns 6-7 metres, mentre que els més grans, com el sepulcre de El Romeral a Màlaga, poden superar els 90 metres de longitud i assolir alçades de més de 9 metres. Aquesta variabilitat en la construcció i el disseny dels túmuls reflecteix no només l'esforç i la dedicació de les comunitats que els van erigir, sinó també la importància dels megàlits pels rituals funeraris de la seva època (Delibes de Castro, 1985: 14).

Malgrat les nombroses variacions constructives, l'exterior del túmul, com a part més visible del monument, acostuma a ser sempre molt similar (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 125). Aquest fet sembla ser resultat d'una intenció deliberada de transmetre una imatge concreta a l'exterior i independent a la seva estructura interna. En aquest sentit, per sobre del seu ús com a rampa durant la construcció del dolmen —on hauria facilitat el trasllat de les grans lloses de pedra de l'estructura interna— i per sobre la seva funció de protegir i amagar la cambra funerària, el túmul hauria tingut la funció principal de convertir-se en un punt de referència permanent del territori, volent destacar en aquest. Per aquest motiu, el túmul acostuma a ser

d'una grandària molt més gran que la cambra que amaga –sent la part del monument que hauria costat més temps i esforç per construir– i apareix ubicat en punts estratègics del paisatge, prioritzant els terrenys més elevats i pronunciats, tot i que no fossin llocs fàcils per a la construcció –sent àrees de difícil accés i de transport dels materials, amb condicions climàtiques dures i terreny inestable (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 115-119, 123, 131).

Des d'aquesta perspectiva funcionarien de forma similar a les ermites o els castells durant l'edat mitjana, sent autèntics marcadors territorials que podien haver marcat un punt de reunió de gran caràcter simbòlic per a la comunitat o potser el control i la possessió d'una comunitat sobre un territori (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 118). Dins d'aquesta segona interpretació, els megàlits funcionarien com a mitjà per expressar i justificar el poder d'una nova classe dominant, sorgida de l'apropiació de l'administració dels excedents productius (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 113). Tanmateix, la majoria dels contextos arqueològics no sembla dibuixar-se una societat amb estructures jeràrquiques tan desenvolupades; ja que, per exemple, la majoria dels dòlmens trobats acostumen a ser tombes col·lectives, que comparteixen ubicació amb altres dòlmens contemporanis o de cronologies diferents, i que no acostumen a tenir mides o aspectes diferenciadors, no buscant destacar per sobre de la resta (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 148-149).

Dins del túmul apareix la cambra amb un marcat sentit funerari com ossera col·lectiva. Com a tal, era necessari que incorporés un accés per poder reutilitzar el seu espai en inhumacions successives. Per aquest motiu, tot i que no sempre és possible per culpa de la destrucció produïda pels nombrosos saquejos o altres infortunis que han patit molts dòlmens (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 122), s'acostuma a diferenciar els dòlmens segons el sistema d'accés a la cambra funerària que utilitzen (Delibes de Castro, 1985: 14).

En aquest sentit, el més comú són els de tipus *simple* o *primaris*, compostos per una única cambra funerària que acostuma a ser poligonal, però també pot ser arrodonida o rectangular, i que està formada per grans lloses verticals (ortòstat) que sostenen una o diverses lloses superiors, cobrint l'espai creat (Delibes de Castro, 1985: 15; Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 120-121). Aquesta estructura sembla estar totalment tancada, però la seva reutilització es feia possible desplaçant la llosa superior o, si era massa pesada, mitjançant els “ingressos en finestra”, on es buscava crear un petit espai entre la llosa superior i les parets de la cambra, col·locant un dels seus ortòstats més baix que la resta, per on es podria entrar sense necessitar desplaçar cap llosa (Fleure, i Peake, 1930: 47; Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 122;).

De forma més excepcional, apareixen els *dòlmens de corredor* amb una estructura complexa que consisteix en una cambra funerària poligonal o circular al final d'un llarg passadís o corredor fet de grans lloses de pedra per on s'accediria (Fleure, i Peake, 1930: 47; Delibes de Castro, 1985: 16; Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 121). I, entre el dolmen simple i la tomba de corredor, cal mencionar el *dolmen de cambra simple i breu pòrtic*, on l'estructura senzilla s'afegeix certa complexitat amb l'addició d'un petit espai d'accés o pòrtic abans d'arribar a la cambra principal (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 120-121).

Finalment, l'última categoria és el *dolmen de galeria*, presents en el Pirineu i a la part oriental d'Andalusia i cronològicament propis del Calcolític o de l'Edat del Coure, període de transició entre el Neolític i l'Edat del Bronze. Aquest tipus, a diferència dels dòlmens de corredor, aquest corredor i la cambra funerària no es troben diferenciats, formant una estructura contínua, i en alguns casos reforçada amb pilars per sostenir les pesades cobertes (Fleure, i Peake, 1930: 47; Delibes de Castro, 1985: 16).

Amb independència de la seva tipologia, els dòlmens poden aparèixer aïllats –tot i que és menys freqüent– o formant una necròpolis megalítica amb més o menys separació entre cada un dels dòlmens (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 115, 119). En aquests conjunts megalítics, els dòlmens acostumen a aparèixer formant una línia que segueix la serralada on se situa, trobant-se més o menys concentrats en una sola àrea segons la topografia i la litologia d'aquesta; cosa que condiciona el nombre de dòlmens de la necròpolis, ja que com més concentrats estiguin, menys espai de construcció hi haurà (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 119-120).

2.2. Distribució geogràfica i cronològica: Europa i la península Ibèrica

Tot i que en aquest treball ens centrarem en un cas particular d'Europa, el conjunt megalític de La Cobertoria (Astúries), no es tracta d'un fenomen cultural i arquitectònic únic d'aquest continent. Les construccions megalítiques es troben distribuïdes per diverses parts del món com l'Àfrica (Tunis, Etiòpia), el Pròxim i Mitjà Orient (Síria, l'Índia), el Pacífic (Japó), i fins i tot a Amèrica del Nord i Madagascar. Les similituds tipològiques entre les construccions megalítiques d'Europa i altres parts del món van portar inicialment a plantejar la hipòtesi d'un sol focus d'origen, suggerint que el megalitisme podria haver estat un fenomen unitari amb una difusió cultural comuna mitjançant contactes entre poblacions (Delibes de Castro, 1985: 9-10; Sanjuán, 2000: 171).

Tanmateix, les investigacions més recents han descartat aquesta teoria, ja que s'ha demostrat que, malgrat les semblances formals, les cronologies i els contextos culturals d'aquestes construccions són massa diferents. En lloc d'un sol origen, s'ha proposat que les construccions megalítiques van sorgir de manera independent en diferents cultures, sent un fenomen global i d'una llarga trajectòria temporal que sorgeix com a resposta a unes necessitats similars, tractant-se d'un fenomen conegut com a *convergència tipològica* (Delibes de Castro, 1985: 9-10; Sanjuán, 2000: 171).

Pel que fa als megàlits europeus, es distribueixen per regions tan diverses com el Bàltic (Suècia, Dinamarca, nord d'Alemanya), les Illes Britàniques, França, la península Ibèrica, el Mediterrani Central i l'Egeu. Tampoc dins del marc europeu, malgrat les semblances aparents, es podria parlar d'un megalitisme unitari, tenint diferents focus d'origen, on sorgeix mogut per dinàmiques culturals locals i independents (Delibes de Castro, 1985: 10).

En aquest sentit, és un fenomen que s'adapta sempre a les condicions específiques de cada zona on apareix. En conseqüència, tant a Europa com a la resta del món, el megalitisme presenta un gran polimorfisme arquitectònic, sent molt heterogeni. Per aquest motiu, és essencial en

l'anàlisi del megalitisme no perdre de vista les realitats arqueològiques locals durant la seva anàlisi (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 113).

La península ha estat considerada un dels principals baluards del megalitisme europeu, tant per la seva posició estratègica, que la situa entre el Mediterrani i l'Atlàntic, com per la gran abundància de dòlmens, constant amb milers d'exemples repartits arreu. El megalitisme a la península Ibèrica es va iniciar en una fase avançada del Neolític, al voltant del IV mil·lenni aC, i es va desenvolupar progressivament fins a gairebé l'Edat del Bronze, fet que indica la seva perdurabilitat al llarg dels segles (Amilibia, 2001: 188-189).

Les principals àrees on es concentren aquestes construccions són l'oest peninsular (Galícia i Portugal), Andalusia, Extremadura i els Pirineus, mentre que la Meseta i el litoral valencià presenten una presència megalítica més reduïda (Amilibia, 2001: 189). Convé destacar les primeres sepultures d'Alentejo, a Portugal, que rivalitzen en antiguitat amb les construccions megalítiques més antigues de Bretanya, així com els sepulcres almeriencs, obra de poblacions ja familiaritzades amb el metall i que vivien en assentaments protourbans més estables (Delibes de Castro, 1985: 11-12).

Malgrat això, entre aquestes regions, destaca Galícia per la gran densitat i extensió dels seus megàlits prehistòrics, que en èpoques passades arribaven a cobrir gairebé totes les terres de cultiu, superant fins i tot la concentració observada en altres regions privilegiades, com el nord de Portugal (Delibes de Castro, 1985: 68). Galícia comparteix amb l'occident d'Astúries un patrimoni megalític conjunt, trobant nombrosos elements comuns en les construccions funeràries d'aquestes dues zones; com, per exemple, una notable preferència pels dòlmens de corredor, sent un element molt abundant i, per tant, distintiu del patrimoni megalític d'aquestes regions. En canvi, cap a l'extrem oriental d'Astúries s'observen túmuls més senzills, alguns fins i tot sense cambra funerària, reflectint així una evolució regional diversa dins d'una influència comuna del nord-oest peninsular (Delibes de Castro, 1985: 69).

Tanmateix, de forma general, a Astúries, on se situa l'àrea d'estudi d'aquest treball, els dòlmens acostumen a ser de dimensions més modestes i de construcció més descuidada, amb una superfície que no acostuma a superar els 4 m² i una alçada de la cambra interna que no excedeix els 2 m (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 121), tenint un diàmetre variable entre 6 i 20 m (Gómez-Tabanera, 1988: 378).

Tampoc s'han conservat restes esquelètiques dins de cap dels monuments, una situació que també és comuna a Galícia i al nord de Portugal, i que s'explica principalment per la ràpida erosió de les restes orgàniques a causa de la terra àcida on es troben construïts els megàlits (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 126-127). En aquest sentit, només es té la menció d'alguns casos en la literatura del segle XIX i principis del segle XX on s'havien trobat restes humanes dins d'alguns dòlmens que ja llavors eren coneguts i havien estat explorats (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 127-128; Torres-Iglesias, B. Marín-Arroyo, i de la Rasilla, 2022: 12). Aquestes descripcions, tot i el valor orientatiu que tenen, se les ha de prendre amb cautela, ja que en les excavacions d'aquella època no se seguien mètodes sistemàtics ni rigorosos. No obstant això, la seva funció funerària es pot afirmar també per la seva semblança amb els megàlits d'altres regions europees o de la mateixa península, com Castella, La Rioja o el País Basc, on sí que s'han pogut recuperar restes humanes (Blas

Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 127-128; Torres-Iglesias, B. Marín-Arroyo, i de la Rasilla, 2022: 12).

Cronològicament, megalitisme al territori asturià va començar a aparèixer durant el trànsit de l'IV al III mil·lenni, sent molt més posterior en comparació a la resta de territoris de la península, on el megalitisme ja es trobava plenament consolidat a finals del IV mil·lenni (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 102-104, 112). La seva temporalitat coincideix amb el començament del Neolític a la regió, tenint una evolució paral·lela a la implantació de les novetats que aquest plantejava; com són les pràctiques agrícoles i ramaderes. En conseqüència, per tal d'entendre la dinàmica social i cultural d'aquest període a Astúries, és imprescindible estudiar tant el Neolític com el fenomen megalític, ja que l'un no es pot entendre sense l'altre (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 102-105).

En aquesta connexió entre el megalitisme i el Neolític, el paisatge o territori emergeix com un tercer aspecte clau. Amb la implantació progressiva de la ramaderia i l'agricultura, que va provocar un augment demogràfic i una expansió territorial, es va desenvolupar una nova manera d'ocupar i relacionar-se amb el territori. Només d'aquesta manera es pot entendre l'aparició dels megàlits en zones que tradicionalment no havien estat ocupades pels grups humans en períodes anteriors de la Prehistòria, sent els seus constructors els primers responsables de l'antropització d'aquests espais. En conseqüència, el paisatge megalític incloïa tant les zones muntanyoses com les zones baixes i planes situades a prop dels rius més importants, així com les zones properes a la costa. Per tant, són els (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 105, 107-108).

2.3. El Neolític i el Megalitisme

Els megàlits no són només sepulcres col·lectius, sinó autèntics monuments; sent necessari entendre'ls com a construccions motivades per factors socials, econòmics i simbòlics-religiosos que, a la vegada, com a monuments reflecteixen (Beguiristain i Vélaz-Ciáurriz, 1999: 321). En aquest sentit, l'aparició dels megàlits és conseqüència dels canvis produïts durant la transició del Mesolític al Neolític (Beguiristain i Vélaz-Ciáurriz, 1999: 323). De forma resumida, en aquesta transició les comunitats humanes van passar de la caça i la recol·lecció a l'agricultura i la ramaderia, produint canvis significatius en les estructures socials i en les creences simbòliques de les comunitats; canvis que es van traduir en el sorgiment d'un nou univers funerari que es reflecteix en la construcció dels megàlits (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 101). Tanmateix, mereix la pena estudiar en detall aquest procés de neolitització.

D'aquesta manera, primer ens situem en una societat de caçadors-recol·lectors que depenia dels recursos naturals disponibles i de la seva capacitat de recuperació, sent la seva prioritat mantenir l'equilibri ecològic. Per tal d'aconseguir-ho, per una banda, evitaven la sobreexplotació dels recursos naturals i el dany a l'entorn, ja que això podria comprometre la seva pròpia subsistència; i, per l'altra, fomentaven, no només la sàvia explotació dels recursos, sinó també la creació d'un sistema de tècniques i d'arts de subsistència eficaces. A més, també buscaven estimular aquests recursos amb l'ús d'un esforç complementari que no hauria de ser

excessivament costós –per exemple, la crema de boscos per a propiciar la pastura als cérvols (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 99-100). Tot i això, les tasques de recol·lecció de vegetals i de caça necessitaven d'una inversió limitada de temps de treball, donant temps al descans i al foment de les relacions interpersonals entre membres de la comunitat o amb altres comunitats; les quals, durant aquesta època, sempre eren d'un nombre reduït, ja que era el que permetia una economia dependent de la natura (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 99-100). I és aquesta relació de dependència pràctica, però també simbòlica entre humà i natura la que quedava perfectament simbolitzada en l'entrega dels morts a ella, sent un període on principalment es realitzaven inhumacions en coves (Arias i Cubas, 2018: 133).

Amb l'adopció de l'agricultura i la ramaderia, la relació humà-natura va canviar, ara estant caracteritzada per una actitud activa cap a la natura, la qual transformaria de forma sistemàtica i progressiva mitjançant la modificació i explotació de l'espai físic (Boado, 1999: 34). Aquesta nova forma de pensar canviaria també la relació entre les comunitats humanes i entre els individus dins de la mateixa comunitat (Sherratt, 1990: 148-151; Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 99-100), que també acabarien expressant-se amb la modificació i explotació del cos social –és a dir, d'uns individus en mans d'uns altres (Boado, 1999: 35).

Per tant, aquest nou sistema econòmic no només canviaria la relació pràctica i simbòlica entre l'humà i la naturalesa, sinó la mateixa organització social. D'aquesta manera, en condicions favorables, s'aconseguiria un major volum d'aliments i de forma més constant, gràcies a una recuperació dels recursos més ràpida en comparació a la que tindria de forma espontània; ja que, en l'agricultura les plantes cultivades podien ser sembrades i collides en cicles regulars. Gràcies a això, el nombre d'individus humans va augmentar considerablement (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 101), però també ho va fer el temps que calia destinar a les activitats econòmiques per sobreviure; ja que l'agricultura i la ramaderia necessiten un esforç major, així com d'una atenció contínua. En aquest sentit, no només cal rompre el sòl, sembrar i mantenir els cultius, així com gestionar la cabanya ramadera, sinó també vigilar que els ocells no danyin la collita i que els depredadors no ataquin el bestiar. Sense comptar amb la necessitat de construir i mantenir les eines necessàries per a aquestes feines, així com els recipients per a conservar els aliments. Fent tot això, sense deixar de recórrer a la caça i recol·lecció per a completar la dieta, especialment durant temps d'escassetat de recursos, mentre s'assumeix el risc d'acabar, tot i els esforços, amb una mala collita per culpa de les condicions climàtiques i possibles incendis o plagues, i amb un nombre reduït del bestiar, per culpa de malalties, atacs de carnívors o pastures malmeses per condicions ambientals (Sherratt, 1990: 149; Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 100).

Aquesta vida agrícola requereix que la comunitat es quedi a prop de les zones de cultiu, la qual cosa provoca que la població esdevingui sedentària (Sherratt, 1990: 149). Al mateix temps, dins d'aquestes comunitats gràcies a la seva major capacitat alimentària i a la necessitat de més mà d'obra, hi hauria hagut un augment demogràfic que hauria fet més necessari buscar noves terres per cultivar o per pasturar el bestiar, fomentant l'expansió territorial i la competitivitat entre comunitats humanes (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 102, 110). Per garantir una mà d'obra contínua, així com la cohesió social dins d'aquestes comunitats, les

quals cada vegada eren complexes, i assegurar l'adhesió d'aquestes al territori que treballaven, en competició amb la resta de comunitats, hauria beneficiat a la supervivència del grup la creació de llinatges familiars més estables. Aquests facilitarien la planificació i la realització de tasques laborals, així com la gestió de l'ús i la distribució dels recursos naturals. Per l'altra banda, també augmentaria no només la cooperació entre els seus membres, sinó també el sentiment de comunitat i d'interdependència. En l'àmbit simbòlic, els rituals i les pràctiques culturals també haurien servit per reforçar aquesta identitat del grup i la seva connexió amb la terra que treballaven (Sherratt, 1990: 149).

És aquí, on la construcció conjunta del monument megalític, el qual no deixa de ser la construcció d'una residència pels morts de la comunitat permanent tant a l'espai com en el temps. El megàlit hauria ajudat a atendre, a l'hora que simbolitzava, totes aquestes noves necessitats socials sobre el territori i el cos social. En aquest sentit, la construcció en pedra garantia que durés en el temps i, en conseqüència, permetia que fossin utilitzats per moltes generacions com a llocs d'enterrament dels avantpassats fundadors, com a osseres comunals i com a focus continuat per al ritual (Sherratt, 1990: 149; Boado, 1999: 35).

De cara a la resta de comunitats del territori, la monumentalitat del dolmen individualitzava i diferenciava de la resta el paisatge on s'erigia, convertint-se en un marcador territorial, alhora que transforma significativament o, més ben dit, creava un nou paisatge (Sherratt, 1990: 150; Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 116-118). En aquest sentit, l'imponent monument podria crear sensacions de familiaritat, majestuositat o confort per als pobladors que els consideraven com seus; o tot el contrari per a comunitats externes. En aquest sentit, es creu que la construcció d'un o més megàlits, cosa que necessitaria enormes esforços físics i econòmics que moltes vegades excedirien la capacitat d'un sol grup, i el seu possible ús ritual comú entre diferents comunitats, podria convertir al monument en un mitjà per rebaixar les tensions territorials i afirmar els llaços amb les comunitats veïnes, convertint-se en un punt de trobada periòdic per a diferents comunitats mogudes per les pràctiques espirituals compartides (Sherratt, 1990: 150-151; Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 112-113).

D'aquesta manera, s'observa l'abandonament progressiu de les inhumacions en coves durant la primera meitat del V mil·lenni (5000-4500 aC), per donar pas a l'aparició de les construccions megalítiques el segon terç del V mil·lenni fins a l'IV mil·lenni (4500-3000 aC). Tot i que pot semblar un canvi radical, la gran variabilitat regional del fenomen megalític, així com els indicis de continuïtat amb tradicions anteriors que acostuma a mostrar, indiquen que no va ser un trencament dràstic, sinó l'adaptació d'unes novetats simbòliques a la cultura preexistent del territori (Sherratt, 1990: 151; Arias i Cubas, 2018: 133-134).

Posteriorment a la seva construcció, el manteniment físic i simbòlic del seu espai i de les seves vies d'accés, així com de la seva importància i els seus rituals, manifesten una voluntat de preservar les històries i els significats associats; creant, al mateix temps, noves experiències col·lectives que enfortien la memòria col·lectiva. En aquest sentit, els megàlits apareixen no només com a marcadors territorials, sinó també temporals; ja que representen el passat (les accions, les creences i la història dels avantpassats), però també serveixen com a projecció cap al futur, preservant i transmetent aquests records a les generacions que vindran. D'aquesta manera, es converteixen en punts fixos en el temps, on el passat i el futur es connecten, tenint

una funció mnemotècnica clara (Beguiristain i Vélaz-Ciáurriz, 1999: 323-325; Holtorf, 1998: 120-121).

És en aquest aspecte del megalitisme on es demostra com l'arquitectura és una eina de construcció del paisatge social, ajudant a estructurar i donar sentit als espais que habiten les comunitats humanes al llarg del temps. D'aquesta manera, el monument construït ajuda a domesticar el món físic en l'àmbit simbòlic, no només ordenant-lo i definint-lo segons les necessitats culturals d'aquestes comunitats, sinó també controlant i imposant una pauta de percepció d'aquest entorn –és a dir, una forma d'experimentar aquest– que heretaran i modificaran les generacions futures (Boado Criado, 1999: 35). En aquest sentit, la importància dels megàlits va molt més enllà de la funció merament funerària, actuant com a punts d'orientació en el territori i catalitzadors de memòria col·lectiva (Boado, 1989: 76).

2.4. El paisatge megalític

El paisatge està conformat per molts elements, tot i això, els monuments megalítics destaquen per sobre de la resta d'accions antròpiques que també modifiquen l'entorn i com aquest es percep –com, per exemple, cultivar una parcel·la de terreny–, per què no només transforma físicament aquest, sinó que genera significats i connexions emocionals profundes entre l'entorn i la comunitat. A més, ho fa de forma conscient, construint sempre el monument en relació amb altres elements visuals i condicions del territori que n'intensifiquen el poder simbòlic. En aquest sentit, per entendre la importància simbòlica que tenien per aquestes comunitats i en la creació de paisatge, cal estudiar-los no com a construccions aïllades ni independents col·locades sobre un espai, sinó com un element immers dins d'una xarxa de connexions visuals, geogràfiques i astronòmiques significatives (Boado, 2017: 152).

Per establir aquestes connexions, la ubicació dels dòlmens era clau. En aquest sentit, per assegurar la seva visibilitat des de la llunyania, la majoria d'ells es construïen en punts prominents, sovint sobre línies d'horitzó. També es buscava que fossin visibles des d'altres túmuls i punts destacats, establint així una relació visual entre aquests. A més, acostumen a trobar-se erigits a prop de rutes històriques o camins de trànsit òptim, així com enmig de zones domèstiques i zones no habitades, reflectint una organització espacial que servia per guiar i ordenar el moviment humà a través del territori. Tenint en compte els patrons de moviment, quan era possible s'erigien en encreuaments, en punts que permetien travessar línies topogràfiques divisòries, corrents d'aigua, o altres dificultats de l'entorn, indicant un vincle directe amb aquest. De forma similar, s'intentava col·locar-los al costat o a sobre d'accidents topogràfics, megàlits més antics, o llocs que amb anterioritat ja fossin coneguts i apreciats, reflectint la presència de tradicions anteriors i sent una disposició més comuna dins dels grans grups de megàlits. Finalment, l'orientació dels túmuls cap a esdeveniments astronòmics clau, com el solstici d'hivern o d'estiu, sobretot prioritzant la direcció de la porta del dolmen cap al sud-est, que és per on surt el sol; cosa que suggereix un sistema complex de relació entre els cicles naturals, els morts i el territori –dimensió que afegeix una capa simbòlica i espiritual al paisatge megalític, integrant-hi el temps i les estacions com a part de l'experiència del lloc (Boado, 2017: 152, 154).

Per tant, aquestes ubicacions no eren triades per atzar, sinó que seguien una pauta ja establerta. És a dir, l'entorn que envolta als megàlits, abans de la construcció d'aquests, ja estava ple de significats culturals i socials per a la comunitat. D'aquesta manera, a l'hora d'erigir-los, es van escollir ubicacions que ja tenien un valor o una importància concreta; situant-se seguint aquesta xarxa de significats prèvia. Així, la construcció dels megàlits, per una banda, reforçava i ampliava aquesta relació profunda que ja tenien amb el territori, i, per l'altre, afegia nous significats a aquest (Boado, 2017: 154; Beguiristain i Vélaz-Ciáurritz, 1999: 322). D'aquesta manera, els megàlits demostren ser un mitjà clau per a la creació de noves relacions simbòliques amb l'entorn, les quals conformen el paisatge.

El paisatge és, per tant, un producte social i històric que no es troba mai separat de l'experiència humana, tot i que es pugui percebre així, sempre forma part d'aquesta. És un element clau de la vida social, on influeix com a mitjà de socialització, de creació i reproducció de poder, i com a agent actiu en la producció i transformació social (Tilley, 2010: 26, 34; Gordillo, 2014: 196-197). En aquest sentit, la construcció de megàlits esdevé un exemple clau per entendre aquest procés de creació de paisatge i, en conseqüència, el paisatge esdevé un element clau a tenir en compte en l'estudi del megalitisme.

Cal destacar que aquesta forma tan holística i relacional d'entendre el paisatge, que és central dins l'Arqueologia del Paisatge, es troba en directa contraposició a la visió reduccionista, molt influenciada per la Il·lustració i la Revolució Científica, que considera el paisatge només des de la dimensió física i l'estudia com si existís de forma independent a l'acció humana i cultural o com si fos un element objectiu i mesurable, obviant completament les experiències subjectives que genera i el defineixen. En aquest sentit, s'ha preferit utilitzar la perspectiva que té l'Arqueologia del Paisatge sobre aquest, ja que permet entendre els megàlits no només com estructures físiques, sinó com a elements actius dins una xarxa de relacions culturals i simbòliques que van més enllà de la seva funció funerària, revelant-los com a part d'un nou llenguatge que transforma i redefineix la relació entre les comunitats antigues i el seu entorn (Gordillo, 2014: 196).

No obstant això, aquest enfocament també planteja una dificultat metodològica, ja que el paisatge, com a element actiu en constant evolució, no es fossilitza en el temps. Això implica que mai podem accedir de forma directa al paisatge que les comunitats del passat habitaven, sinó que només en podem reconstruir una possible imatge a través dels vestigis arqueològics que ens en queden. Aquesta reconstrucció és essencial per entendre millor les creences, les experiències i la manera com aquestes comunitats es movien pel món (Tilley, 2010: 34; Boado, 2017: 154, 156).

Tot i que sent completament estrictes, en realitat l'experiència i la construcció del paisatge i, en conseqüència, la seva definició sempre serà plural, ja que no només cada cultura l'experimenta i el construeix de forma diferent sinó cada individu també. En aquest sentit, el paisatge sempre apareix condicionada per determinades relacions de poder que s'estructuren en funció de l'edat, el gènere, la posició social, el poder econòmic, etc. Per aquest motiu, el paisatge serà sempre un concepte polisèmic, tenint diversos significats al mateix temps (Tilley, 2010: 26-27; Gordillo, 2014: 198):

Ya sea como morada de los ancestros, como distribución de recursos o como lugar en el que se localizan sus hogares, el paisaje permite renovar la herencia ancestral, recolectar el alimento necesario para la subsistencia, crear lazos de identidad común, etc. Así, una misma realidad física adquiere, para un mismo colectivo humano, diversas formas y sentidos, los cuales están en constante construcción y reconstrucción (Soler Segura, 2007: 52).

3. Cas d'estudi: La Necròpolis Megalítica de La Cobertoria, a la serra de l'Aramo (Astúries)

Seguint el raonament plantejat en l'apartat anterior, a continuació s'estudiarà el paisatge de la serra de l'Aramo (Astúries) i els seus megàlits, concretament els de la necròpolis de La Cobertoria, com a elements claus en la seva construcció i vivència. En aquest sentit, primer es presentarà una descripció del territori en relació amb la vida i els moviments de la seva població neolítica i de l'Edat del Bronze.

Cal tenir en compte que aquestes poblacions i el seu territori es trobaven profundament connectats i íntimament relacionats, trobant que cada element proporcionat per l'entorn limitava, per una banda, i oferia per l'altre una gran diversitat de possibilitats sensorials per a la creació de cosmologies i per estructurar les relacions socials, apareixent sempre lligats a estructures de poder, i necessitant diferents tipus de creences i mites per a donar-los sentit de ser; necessitat que es materialitzava en els tipus de monuments que es construïen i en la manera com s'integraven al paisatge (Tilley, 2010: 33).

Posteriorment, s'estudiarà la construcció del paisatge a través de la construcció megalítica a La Cobertoria per després analitzar individualment cada megàlit i, finalment, comparar el significat simbòlic i cultural que de forma conjunta i individual semblen emetre.

3.1. Descripció de la serra de l'Aramo i de les possibilitats que ofereix

Com es pot veure al mapa de la figura 1, la serra de l'Aramo és un cordal calcari situat a la Muntanya Central Asturiana, a uns 20 km al sud-oest d'Oviedo (Bergua, Piedrabuena, Arenas, Alfonso, i García, 2020: 148). Tot i que els grups mesolítics ja es trobaven familiaritzats amb l'Aramo, explotant-lo en menor mesura, va ser antropitzada de forma duradora, com la resta de muntanyes cantàbriques, per les comunitats neolítiques de la regió. Tot i que aquest procés va ser gradual, influenciat pel clima i la disponibilitat dels recursos naturals, a diferència dels seus antecessors, les comunitats neolítiques van fer d'aquestes zones muntanyoses un espai propi mitjançant accions pràctiques i simbòliques que van transformar la percepció i la comprensió del seu paisatge de forma intencionada i significativa (González Álvarez, 2015: 127; 2009: 152).

És per la seva extensió, d'uns 15 km en direcció meridiana, i la seva gran altura, que arriba als 1.791 metres al seu punt més alt (el pic Gamoniteiro), que l'Aramo adquireix una gran visibilitat des dels territoris del seu voltant, que inclou les actuals comarques d'Oviedo i del Caudal (Bergua, Piedrabuena, Arenas, Alfonso, i García, 2020: 148). En conseqüència, per aquests territoris es converteix en un referent geogràfic, ajudant a orientar-se físicament pel territori, però també en un referent simbòlic, evocant idees de protecció, permanència i transcendència que ajudaran a formar les creences i cerimònies espirituals d'aquestes comunitats; és a dir, la seva cosmologia. En aquest sentit, cal recordar que una cosmologia mai surt lliurement de la imaginació humana, sinó a partir d'elements naturals que la societat té al seu voltant i que, en conseqüència, condicionen com les persones perceben i interpreten el món que habiten (Tilley, 2010: 35). Tanmateix, l'Aramo adquireix un paper molt més central dins la societat i la seva cosmologia quan no és un element del paisatge llunyà, sinó del proper; sent

experimentat de forma sensorial i física per a la societat que conviu en relació directa amb ell (Tilley, 2010: 35).

En aquest sentit, les poblacions establertes al voltant de l'Aramo –i que actualment ocuparien els municipis de Morcín, Riosa i Quirós– s'han beneficiat dels recursos naturals i dels diferents espais socials que ofereix. Tradicionalment, els han aprofitat per a activitats agro-silvo-pastorals, gràcies a les pastures que ocupen els seus empinats vessants i els seus boscos frondosos; així com per a l'explotació minera, gràcies a la presència de mines de coure (Bergua, Piedrabuena, Arenas, Alfonso, i García, 2020: 148).

De fet, es creu que van ser aquests recursos una de les motivacions principals que van impulsar la colonització d'aquesta àrea muntanyosa. Tanmateix, aquesta s'hauria vist limitada pel clima, el qual només permetia un accés fàcil durant els mesos d'estiu (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 141; Blas Cortina, 2012: 338). En aquest sentit, cal tenir en compte que la serra de l'Aramo es troba dins de la regió biogeogràfica eurosiberiana, caracteritzada per una vegetació mixta, on destaquen els matolls que es troben a diferents altures i els boscos de faigs, roures i castanyers en algunes àrees, i per un clima atlàntic amb abundants pluges i ben distribuïdes al llarg de l'any, tenint una mitjana anual de 1.100 a 1.500 mm, però sent més nombroses a mesura que es guanya altitud i durant els mesos d'hivern, quan les nevades es fan freqüents. Per l'altra banda, les capes de núvols, resultat de fenòmens de subsidència d'aire, redueixen la insolació i provoquen pluges lleugeres i boires, afectant tant la visibilitat com la temperatura. Això fa que la temperatura mitjana a l'estiu amb prou feines superi els 15 °C a l'agost i setembre, amb mínimes nocturnes inferiors a 5 °C i gelades no infreqüents. A les altures, el clima és especialment rigorós: a més de les boires i vents persistents, les nevades poden començar a l'octubre i durar fins a l'abril, amb gelades constants durant els mesos freds (Blas Cortina, 2012: 338-339; Bergua, Piedrabuena, Arenas, Alfonso, i García, 2020: 148).

Es coneix pels estudis paleobotànics i edàfics dels sòls dels dòlmens construïts a l'Aramo que les espècies dominants actualment i les condicions climàtiques que aquesta zona presenta haurien estat molt semblants durant l'època de la construcció i ús dels seus megàlits (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 141-142). Per tant, és probable que aquest tipus de clima hauria portat a aplicar adaptacions específiques en l'arquitectura, per exemple preferint materials que resistissin aquestes condicions meteorològiques extremes, com la pedra. Les freqüents boires haurien també pogut motivar la percepció de l'espai com a sagrat, influenciant les creences espirituals de les comunitats. I hauria tingut un pes important en la gestió del territori per part de les comunitats neolítiques, les quals a causa del clima haurien hagut d'explotar els recursos de les cotes més altes de forma estacional i no estable, amb activitats com el pasturatge o la recol·lecció, afavorint aquestes activitats econòmiques per sobre de les altres.

En aquest sentit, la densificació dels boscos als vessants dificultava el trànsit i l'establiment permanent, però aquesta mateixa vegetació proporcionava recursos crucials com fusta per a la construcció, eines i llenya per a calefacció i cuina (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 141). De fet, es teoritza que la gran disponibilitat de fusta amb la qual contaven aquestes poblacions, hauria portat a preferir-la com a material per fabricar objectes pràctics del dia a dia, així com aquells destinats a tenir una funció funerària o simbòlica –cosa que

explicaria l'absència de ceràmica en el registre arqueològic dels jaciments d'aquesta zona, sent la fusta un material molt menys fràgil i, per tant, fàcil de transportar; així com més fàcil per a treballar-hi, ja que tampoc necessitava el complex procés tècnic de la ceràmica (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 146).

A més, els boscos, especialment els de roure, oferien aglans, un recurs valuós tant per al consum humà com per a l'alimentació del bestiar. Juntament amb la recol·lecció de fruits i fusta, les comunitats van explotar les pastures naturals que es trobaven a les zones altes. Aquestes àrees de pastura es van veure ampliadades per la tala de boscos, representant una de les primeres accions humanes significatives en el procés d'antropització del territori. Aquesta activitat no només va transformar el paisatge amb la reducció dels arbres, sinó que va afavorir l'augment de gramínies i falgueres –espècies típiques de zones alterades per la intervenció humana (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 142).

Les àrees de pastura que estiguessin en les zones altes, on també es construïen els monuments megalítics (González Álvarez, 2009: 152), haurien ofert una font rica d'aliment per al bestiar, suficient per mantenir un ramat d'ovicàprids. Això hauria permès la producció d'una gran quantitat de llet, i s'ha especulat que aquesta producció podria haver donat lloc a la creació de productes làctics com el formatge. En aquest sentit, els raspadors trobats en alguns dòlmens de l'Aramo podrien haver estat utilitzats per confeccionar cànirs o recipients de pell per a la fabricació de formatges, similar al “Quesu de Bota” o “de Vexiga”, fabricat a l'actual vall de Quirós (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 142).

Tot i que es creu que la majoria d'hàbitats temporals que les comunitats pastorals establien a prop de les zones de pastura eren construïts amb materials peribles, per la seva naturalesa transitòria (Blas Cortina, 2012: 338), a Los Veneros, una àrea de la serra de l'Aramo, situada a una altitud d'uns 1.329 metres, que inclou un prat de muntanya i una llacuna –encara avui en dia aprofitats per al pasturatge–, s'ha trobat unes estructures circulars fetes amb petites pedres col·locades en línia que s'han identificat com a restes d'aquests hàbitats pensats per al pasturatge estacional; on el bestiar hauria sabut aprofitar tant el prat i l'aigua disponibles com la protecció contra el vent amb la que la zona compta gràcies a trobar-se en la depressió d'un pendent. A prop d'aquesta àrea de pasturatge, més en dalt queda el Pic de Gamoniteiro i, un poc més enllà, aquest cop baixant molt més es troba la Collá Cimera, una zona de pas on també se situa un dels megàlits de l'Aramo (Blas Cortina, 2012: 323).

A part dels animals de pastura, la rica vegetació de la serra també atreïa animals, afavorint les pràctiques cinegètiques. Els elements lítics trobats als seus dòlmens indiquen que s'utilitzava l'arc i la fletxa per a la caça principalment de cérvols i cabres, amb altres espècies com el cavall o l'isard alpi –totes espècies molt comunes entre les restes òssies en jaciments arqueològics d'aquest període (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 143; Torres-Iglesias, B. Marín-Arroyo i de la Rasilla, 2022: 12).

Aquestes activitats que la vegetació i el clima de la serra afavoria durant els mesos càlids implicaven una mobilitat constant que hauria portat a tenir una relació íntima amb el territori i a la creació de rutes de transhumància; les quals, en connectar diferents àrees, haurien creat espais socials que haurien enfortit els vincles entre les comunitats del voltant de la serra. Aquesta vida transhumant s'hauria compenetrat perfectament amb la vida als assentaments

estables en cotes més baixes o en les valls més pròximes, on haurien portat desenvolupat l'agricultura (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 142). Un exemple seria el cas de la Mortera de Llanuces, al municipi de Quirós, situada abans d'arribar a les valls pròpiament dites. Aquest terreny de vegetació oberta i, segons els estudis dels seus sediments, de gran fertilitat es creu que hauria pogut començar-se a aprofitar per a l'agricultura durant el Neolític, possiblement cultivant pisana (*Triticum dicoccum*) –ja documentada en altres contextos prehistòrics de la península Ibèrica amb climes similars (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 144).

En aquest sentit, de forma general, es poden identificar dos espais diferents encara visibles en l'actualitat: la serra, una zona sense nuclis de població establerts; i, les zones més baixes o les valls més properes, amb petites localitats que fan un ús estacional d'aquesta (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 141). Aquesta organització dual del territori ha sigut influenciada pel clima però també pel relleu de la serra de l'Aramo, que hauria influït en la distribució de recursos, afavorint pastures en les àrees més planes i restringint l'agricultura. En aquest sentit, el relleu de la serra es caracteritza per ser abrupte amb forts desnivells, una plataforma cacuminal amb pics i depressions que oscil·len entre els 1.400 i 1.791 metres d'altitud, i una morfologia càrstica, típica de formacions calcàries (Bergua, Piedrabuena, Arenas, Alfonso, i García, 2020: 148). És, per tant, un relleu que també dificulta l'accés als diferents recursos que ofereix i crea una necessitat de trobar camins viables, portant a la construcció de senders o passos estratègics per accedir a diferents zones, condicionant les rutes de mobilitat i l'organització de les comunitats. De la mateixa manera, que en ser una serralada actua com a límits naturals per a la delimitació territorial i social.

Cal mencionar que aquest relleu accidentat s'explica per la combinació de la seva geologia i amb els processos tectònics i erosius que l'han modelat al llarg del temps. En aquest sentit, la serra de l'Aramo forma part del Massís Asturià, una de les estructures geològiques principals dins de la Serralada Cantàbrica, la qual es va formar per processos tectònics molt intensos que van provocar plegaments i fractures que defineixen un relleu molt irregular i abrupte, amb grans pendents i zones de desnivell pronunciat. A més, està constituïda principalment per calcaris del Carbonífer –un període geològic que va ocórrer fa aproximadament entre 359 i 299 milions d'anys–, específicament de formacions molt antigues i resistents de Valdeteja i Barcaliente, trobant capes de calcàries blanques, grises i negres una sobre d'altre (Bergua, Piedrabuena, Arenas, Alfonso, i García, 2020: 148). D'aquesta manera, els pics i les serres no només oferien una àmplia perspectiva del territori, sent un lloc d'interès estratègic, sinó també una gran disponibilitat de pedra calcària, facilitant la construcció de megàlits i estructures monumentals mitjançant materials perdurables. En canvi, les terres del seu voltant estan fetes principalment per pissarres i gresos, materials més tous i susceptibles a l'erosió. En conseqüència, s'ha desenvolupat una erosió diferencial, on les zones més dures formen cims i crestes, mentre que les més toves, en ser erosionades per l'aigua o altres agents naturals, han format grans pendents i valls profundes (Bergua, Piedrabuena, Arenas, Alfonso, i García, 2020: 148).

Tot i la resistència de les roques calcàries, aquests territoris també s'han vist afectats per la carstificació, procés d'erosió, especialment provocat per l'acció de l'aigua, pel qual es formen cavitats i formacions càrstiques com dolines i coves que drenen aquesta aigua cap a aquífers

subterranis (Bergua, Piedrabuena, Arenas, Alfonso, i García, 2020: 148). Aquest drenatge subterrani impedeix que l'aigua flueixi de manera superficial complicant el seu accés i la seva gestió, portant la població a saber identificar aquestes dolines i cavitats, així com altres recursos com rieres, petits llacs o valls altes, on s'establirien durant la transhumància (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 141). Al mateix temps, aquestes dolines i cavitats no només haurien pogut tenir un paper en la recol·lecció i gestió de l'aigua, sinó també s'haurien pogut convertir en habitacles temporals, cledes o llocs on emmagatzemar els aliments, ja que eren espais poc visibles, oferint un cert grau de seguretat i protecció, i que proporcionaven una barrera natural contra la pluja, el vent i el sol intens, mantenint un microclima més estable, tenint temperatures més fresques a l'estiu i més càlides a l'hivern. A part, aquestes cavitats subterrànies també haurien pogut fer-se servir com espais rituals o sagrats, ja que la seva condició subterrània permet una associació directa amb el món dels morts o ancestres, facilitant fer aquesta associació encara més la diferència de temperatura, de llum i d'acústica que s'experimenta en l'interior, podent haver tingut un paper central en la cosmovisió de les comunitats locals (Moneo, 2003: 288, 299-303; Badal García, 1999: 69).

Algunes d'aquestes cavitats càrstiques es van omplir d'argiles o materials similars a mesura que l'aigua es va movent a través del sistema càrstic, arrossegant aquests amb ella. Era a través d'aquestes cavitats que començaven les activitats mineres, buidant-les d'argila, separant el coure i altres minerals d'aquesta, i després ampliant-les per continuar arribant a les formacions minerals que es troben entre capes de roca o que omplen esquerdes i fissures, i que s'anomenen filons minerals (Blas, 2014: 53, 56). A la serra de l'Aramo, els filons ocupen una zona geogràfica total d'entre 100 i 300 metres i a una altitud de 1100 i 1300 metres, trobant-se al vessant oriental de la serra, sobre la vall de Riosa (Blas y Suárez, 2010: 51; Blas, 2014: 45, 50; 1992: 59). En total, hi ha quatre filons principals que es divideixen en dues direccions: els filons anomenats San Felipe i San Alejandro van cap a l'oest, i els filons anomenats Santa Bárbara i San Pedro van cap a l'est. Cap d'aquests és especialment llarg, el seu gruix varia molt al llarg de la seva longitud, així com la seva disposició: en alguns casos són paral·lels, mentre que en altres formen angles oblics i tenen una distribució irregular i asimètrica (Blas, 2014: 50). A més, la seva explotació destaca per ser discontinua, coincidint probablement amb els mesos d'estiu (Blas, 2014: 53, Blas, 2019: 28-29).

Tot i que és probable que la seva explotació comencés de manera més limitada i esporàdica abans de l'Edat del Bronze Antic, la pràctica es va intensificar i va esdevenir significativa durant aquest període que abraçaria des del 2500 fins al 1500 aC, com indiquen les datacions amb carboni 14. Aquestes també han portat a pensar que aquesta explotació s'hauria començat per l'excavació del filó de San Felipe, on la seva galeria nord seria, un cop buidada, utilitzada per dipositar cossos humans, anomenant-se així Galería de los Esqueletos, i des de la seva galeria sud s'hauria arribat als filons de San Pedro i Santa Bárbara, de gran riquesa. També en les primeres etapes d'explotació es va excavar el filó de San Alejandro, des del qual també es podia arribar fins a San Pedro i Santa Bárbara, i a on també es van dipositar cossos humans (Blas, 1992: 60; Blas y Suárez, 2010: 51-53, 73; Blas, 2014: 53).

S'ha descartat que els cossos trobats fossin fruit d'un accident mortal inesperat i de l'abandonament del cadàver, sent més probable que fossin enterraments rituals. Aquests es

farien en zones ja explotades i marginals –és a dir, que no eren de trànsit–, facilitant la continuació de la feina –ja que, com suggereixen les datacions per C14, explotació minera i rituals funeraris compartien la mateixa cronologia (Blas, 1992: 65; 2014: 74-75). La decisió de fer-los dins de les mines no sembla haver estat presa per una falta de coves o abrics sepulcral, ja que eren abundants en les zones muntanyoses com aquesta, sinó més aviat motivada per una necessitat sorgida de la mateixa activitat minera: on es despertaria una consciència d'estar robant tresors minerals que no els hi pertoca i, per tant, imaginant que pertanyien a esperits del més enllà o a criatures sobrenaturals, a les quals només podrien calmar amb ofrenes, en aquest cas, humanes. Aquestes podrien tant haver-se sacrificat a propòsit com haver estat cossos de difunts recents que hagin estat aprofitats com a tal –tot i que destaca que tots ells hagin estat identificats com a homes adults, potser fent referència a una possible divisió sexual del treball (Blas, 2014: 75-76). En aquest sentit, la mineria prehistòrica manifesta part de la cosmologia d'aquestes poblacions, les quals veien aquesta a partir d'una relació profunda entre la comunitat i el món espiritual de la terra.

Per l'altra banda, en l'àmbit social i econòmic, la riquesa mineral extreta hauria estat consumida majoritàriament a escala local; com demostra una petita destrat de funció funerària i ritual trobada al túmul de Cullucaba, a un extrem de la serra, feta amb coure extret d'aquestes mines –el qual majoritàriament es troba dins de minerals com la malaquita o l'atzurita (Blas, 1992: 65; 2014: 73). Amb el temps, aquesta activitat econòmica hauria facilitat el sorgiment d'una petita elit en el territori, la qual hauria tingut una imperant necessitat de legitimar-se mitjançant la unió amb els avantpassats; una unió expressada amb la construcció del dolmen de Los Fitos dins d'un espai megalític anterior i l'apropiació d'aquest en conjunt –espai que es troba en la mateixa altitud i molt proper de les mines, estant relacionades a escala geogràfica, a part d'econòmicament i socialment (Blas, 2014: 73).

Finalment, des del 1974, gràcies al catàleg de dòlmens i túmuls publicat per José Manuel González es coneix l'existència de diversos jaciments megalítics de caràcter funerari en aquesta àrea (Blas Cortina, 1990: 69). La seva construcció va implicar una important transformació del paisatge no només pel manteniment que necessiten o la gran visibilitat que tenen gràcies a la seva monumentalitat, sinó també per la relació simbòlica que creen entre la comunitat i el territori; sent moltes vegades interpretats com a símbol de la naturalesa humanitzada (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 116).

La seva naturalesa funerària i ritual té un gran pes en la mobilitat per aquest territori, creant una ascensió periòdica cap als dòlmens durant les èpoques estivals per a complir amb les cerimònies pertinents. Cal mencionar aquí que durant la resta de l'any, quan el clima no deixava accedir a les parts més altes de la Serra, s'haurien fet les inhumacions als dòlmens de les terres baixes, oberts tot l'any; amb la possibilitat de traslladar els restos inhumats posteriorment als dòlmens de la Serra (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 143).

A més, durant les celebracions que es fessin al voltant dels dòlmens convertirien aquests en espais de socialització entre les comunitats de les diferents valls que envolten la serra de l'Aramo, la qual cosa propiciava l'intercanvi de productes materials, notícies, coneixements, tècniques, i costums i creences culturals, entre altres coses (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 143). Cosa que no només facilitava l'intercanvi material, sinó que

també contribuïa a la creació d'una memòria col·lectiva compartida i un sentit de pertinença a una comunitat més àmplia.

D'altra banda, per ajudar a augmentar tant la seva accessibilitat com la seva monumentalitat és probable que també es talessin la coberta forestal del seu voltant i de les vies creades per anar cap a ells com a part del manteniment de l'espai ritual. En aquest sentit, s'emmarca en un procés de transformació on, mitjançant l'eliminació de la coberta forestal característica de les noves maneres de relacionar-se amb el territori –incloent també l'agricultura i la ramaderia–, la visió comença a convertir-se en un sentit llunyà i dominant en relació amb el paisatge, deixant de ser l'olfacte i el so que havien estat molt més importants en relació amb l'orientació i l'explotació de recursos durant el mesolític, on la vista era un sentit corporal pròxim i íntim (Tilley, 2010: 29).

La combinació de l'explotació econòmica de la ramaderia, la caça, la recol·lecció, l'agricultura i la mineria, juntament amb la construcció de monuments megalítics, va marcar un procés d'antropització del paisatge que va transformar profundament aquestes zones. Els megàlits no només van esdevenir elements clau en la construcció del paisatge, sinó que van actuar com a punts de referència per a la memòria col·lectiva i la identitat d'aquestes comunitats.

3.2. La Construcció del Paisatge Megalític a La Cobertoria

Entre els diversos megàlits de la serra de l'Aramo apareix una agrupació de megàlits que formen una unitat arqueològica: la necròpolis de La Cobertoria. El seu nom d'arrel llatina fa referència a “estructures cobertes”, descrivint amb el topònim els túmuls que cobreixen les cambres funeràries dels dòlmens. El fet de posar aquest nom a l'àrea on es troben aquests dòlmens implica que el que més destaca d'aquesta són justament aquests dòlmens, fixant en la toponímia la importància visual que tenen al seu paisatge (Blas Cortina, 2012: 310).

Com a lloc funerari, la necròpolis de La Cobertoria va estar en ús des del Neolític superior fins a la primera Edat del Bronze (Blas Cortina, 1993: 169-170). El seu estudi i excavació sistemàtica va tenir lloc entre el 1980 i el 1986 (Blas Cortina, 2012: 312; Blas Cortina, 1992: 53). Tot i que és probable que molts dels seus monuments megalítics no s'hagin pogut conservar (Blas Cortina, 1990: 70), en l'actualitat aquesta necròpolis, com marca la figura 2, inclou: el dolmen de El Llagüezu, el dolmen de la Collá Cimera i la seva estela encastada, els dos dòlmens de Mata'l Casare, i el dòlmen de Los Fitos i el seu hemicicle de petites esteles (Blas Cortina, 1993: 169-170).

Aquesta necròpolis se situa al sector meridional de la serra de l'Aramo, entre el Port de La Cobertoria i La Collá de Llanuces, a uns 1.220 i 1.331 metres d'altura (Blas Cortina, 1993: 169; Blas Cortina, 1990: 69-70). La formació geològica de La Cobertoria és el resultat d'una ruptura estratigràfica –o trencament en la successió de capes geològiques–, probablement degut als moviments tectònics o a processos d'erosió que han alterat la disposició original dels estrats. Aquesta ruptura estratigràfica que es va produir a La Cobertoria va provocar l'elevació i l'exposició de capes de roques detrítiques, com els gresos i les pissarres, que es trobaven sota les calcàries de El Aramo. Aquestes roques més toves i menys resistents a l'erosió van conformar el paisatge de la zona i van ser les que van servir com a base per a la construcció

dels megàlits que s'hi troben. En conseqüència, el procés erosiu d'aquestes roques ha tingut un gran pes en la configuració del terreny, creant el Port de La Cobertoria i una successió de petits serrals que faciliten la circulació entre els vessants de la serra (Blas Cortina, 2012: 312). No obstant això, al mateix temps, ha facilitat l'erosió de les restes humanes que haurien pogut trobar-se enterrats (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 127).

Aquestes condicions geològiques han convertit La Cobertoria en una zona de pas natural i estratègic, rellevant tant des del punt de vista geogràfic com històric. Com a resultat, els megàlits situats en aquesta àrea han estat col·locats en ubicacions estratègiques que aprofiten aquestes característiques del terreny, com els punts més elevats de la serra i llocs de transició entre valls (Blas Cortina, 2012: 312). Tanmateix, l'elecció d'aquestes localitzacions és més que una adaptació a les característiques del terreny, que per la seva orografia fragmentaria plena de pendents pronunciats l'espai disponible per a la construcció queda molt limitat, sinó també hi ha una intenció deliberada de vincular-los amb la percepció simbòlica del paisatge. Els monuments s'ubiquen en llocs des d'on es pot obtenir una perspectiva visual i sensorial única, vinculant-se amb elements naturals destacats com muntanyes o afloraments rocosos. Per exemple, la connexió visual que vincula la muntanya amb el cel, reforça la percepció d'aquests monuments construïts sobre els pics de les muntanyes com a punts de contacte entre el món terrenal i el diví o entre la vida i la mort, establint també una frontera espiritual (Blas Cortina, 1993: 169; Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 120, 130; Tilley, 2010: 38-39).

Un altre cas seria com aquests monuments imiten aspectes del seu entorn de forma mimètica, replicant en la seva morfologia patrons naturals: un túmul llarg es disposa paral·lel a una cresta, o la forma d'una estructura de pedra imita un aflorament rocós pròxim. Aquesta relació visual i estructural no és casual, sinó que busca integrar el monument amb les formes naturals que l'envolten, establint una connexió cultural i simbòlica amb el paisatge. D'aquesta manera, la localització d'aquests monuments no només es fonamenta en l'aspecte pràctic de la visibilitat, sinó també en la creació d'una experiència que uneix l'espai físic amb l'espiritual. A través de la seva morfologia i ubicació, els megàlits actuen com una integració activa entre la construcció humana i el paisatge natural, establint una connexió visual i simbòlica que vincula el territori amb el diví (Tilley, 2010: 38-39).

Els megàlits de La Cobertoria estan disposats al llarg de la carena que separa les valls de Lena i Quirós, seguint una alineació sud-nord que s'adapta a l'orografia de la Serra. Aquesta lògica organitzativa s'adapta tant a les necessitats culturals de la població com a l'adaptació a les característiques del lloc. A més, estableix una relació directa amb l'entorn que els envolta i facilita la connexió visual amb elements geogràfics destacats com les valls i els cims propers creant una narrativa visual i simbòlica que, per una banda, reforça la cohesió entre elements naturals i humans, augmentant la sensació de pertinença de la comunitat al territori; i, per l'altre, guia la percepció de l'individu i estructura els seus moviments dins d'aquest espai (Blas Cortina, 1990: 73; 1993: 169; Tilley, 2010: 38). En tots aquests casos mencionats, els megàlits demostren ser molt més que una simple modificació del paisatge natural, constituint part activa de la construcció i organització d'aquest, creant paisatge (Blas Cortina, 1990: 73; Tilley, 2010: 38).

No obstant això, no només creen significats simbòlics relacionant-se amb elements naturals, sinó també buscant relacionar-se entre ells. En aquest sentit, es troben agrupats en l'espai, creant un recorregut ordenat que dona pas a visions i perspectives canviants. En aquest sentit, mentre el visitant recorre el camí dissenyat entre monuments, el paisatge li ofereix una seqüència d'experiències que revelen el lloc de manera gradual i estructurada, generant moments clau de connexió visual i espacial amb altres monuments o elements naturals (Tilley, 2010: 38).

Un altre aspecte clau per crear aquestes interrelacions entre els dòlmens és seguir visiblement un mateix model arquitectònic: tots estan formats per una estructura central rectangular amb parets de pedra, envoltada per un munt de terra o pedres. Aquest model, amb algunes particularitats en funció de l'emplaçament, es manté al llarg del temps, cosa que indica una voluntat conscient de mantenir-se agrupats visualment busquen. Aquesta continuïtat perduraria fins a l'Edat del Bronze, on els monuments van continuar sent utilitzats per als rituals funeraris, reflectint una continuïtat en aquestes pràctiques, mostrant una coherència cultural espaciotemporal (Blas Cortina, 1993: 173 i 175).

Aquesta continuïtat també es veu en la transició cultural gradual i sense ruptures de la indústria lítica present als jaciments arqueològics de La Cobertoria, on es mostra aquesta evolució des de l'ús d'objectes del Neolític Superior, que combinen característiques arcaïtzants pròpies del Paleolític Superior, amb elements com les formes geomètriques típiques del Neolític, fins a l'aparició d'eines elaborades amb aliatges metàl·lics dels inicis de l'Edat del Bronze (Blas Cortina, 1990: 72). D'aquesta manera, aquests megàlits reflecteixen una filogènesi cultural, amb una continuïtat al model arquitectònic i les pràctiques funeràries des del Paleolític Superior fins als inicis de l'Edat del Bronze, mostrant una evolució gradual en les tecnologies i les formes de construcció (Blas Cortina, 1990: 73). A més, aquesta continuïtat prolongada, que destaca en comparació amb altres jaciments megalítics del principat, es manifesta també en l'ús continu dels megàlits antics per part de les poblacions posteriors, suggerint que els rituals funeraris es van continuar realitzant als mateixos llocs i monuments al llarg del temps (Blas Cortina, 1993: 175; Blas Cortina, 1990: 72). En aquest context, la construcció de nous monuments o la reutilització dels antics estableix noves relacions amb les construccions més antigues, amb les quals mantindran o redefiniran el seu vincle amb el paisatge (Tilley, 2010: 38).

A través dels materials amb què estan construïts també s'establirà una relació amb el paisatge, ja que aquests provenen dels recursos naturals locals. D'aquesta manera els monuments no només ocupen un espai dins del paisatge, sinó que també l'integren, utilitzant elements materials com a part de la seva pròpia estructura narrativa i simbòlica (Tilley, 2010: 39). En conseqüència, la selecció de material de construcció pels megàlits també va respondre a una planificació i adaptació contínua a les necessitats culturals i a les condicions del territori (Blas Cortina, 1990: 73). Per aquesta raó, cal tenir en compte que cada megàlit va seguir un ritme o procés específic de construcció, no improvisat, sinó seguint regles constants que es repeteixen per tota la necròpolis i amb la clara voluntat de fer que el megàlit perduri en el temps. En aquest sentit, una de les principals preocupacions van dirigir-se a la recerca de l'estabilitat, intentant aconseguir-la a través de la utilització de roques específiques per a la construcció d'una base sòlida, per a la qual van preferir la pedra sorrenca a la calcària, tot i la disponibilitat d'aquesta,

ja que era més fàcil de manipular, per proporcionar una millor adherència amb la resta de materials de construcció i per la seva resistència a la compressió i a l'erosió. Altres maneres d'aconseguir més estabilitat consistien a mantenir sempre una relació proporcional entre la grandària i l'alçada, o eliminar possibles problemes que pogués donar el terreny –com, per exemple, la inclinació del pendent on es trobés el dolmen, col·locant en aquests arcs de contraforts per evitar el desplaçament del megàlit, com és el cas de Mata'l Casare–, entre altres solucions constructives (Blas Cortina, 1990: 73).

L'orografia, el clima i la vegetació de la serra de l'Aramo, com s'ha explicat amb anterioritat, dificulten l'accés a aquestes zones, especialment durant els mesos d'hivern. El relatiu aïllament que, en conseqüència, pateix La Cobertoria respecte als territoris habitats del voltant de l'Aramo reforça el seu caràcter d'exclusivitat, separació i diferenciació, facilitant la seva sacralització (Blas Cortina, 1993: 172-173); així com suggereix un ús estacional d'aquest espai, limitat als mesos més temperats de l'any (Blas Cortina, 1990: 73).

Al mateix temps, l'entorn circumdant a aquests monuments funeraris oferia recursos naturals valuosos, com les zones de pastura riques en espècies vegetals, sent molt adequades per al pasturatge dels animals; les masses forestals als vessants de la muntanya, molt útils per a la silvicultura; i les formacions geològiques, les quals impulsaven l'activitat minera (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 142). En aquest context, es crearien dos espais propers però clarament distingits en l'alta muntanya, uns dedicats a l'explotació dels recursos naturals per a diverses activitats econòmiques de les poblacions de la zona, i uns altres utilitzats com a zones funeràries marcades per les construccions megalítiques (Blas Cortina, 1993: 172-173; Blas de Cortina, 1990: 74).

3.3. Anàlisi dels megàlits de La Cobertoria

3.3.1. El dolmen de El Llagüezu

El dolmen de El Llagüezu, situat a 1.330 metres d'altura (Blas Cortina, 1993: 169) a la part més alta de la cresta muntanyenca de l'Aramo, proporcionant una visió prominent i destacada del monument (Blas Cortina, 1993: 169). En aquest sentit, la seva ubicació coincideix amb la d'un punt geodèsic actual, sent la seva altitud i visibilitat privilegiada el que va fer que fos considerat un punt de referència geogràfica destacada dins del territori tant en la Prehistòria com en l'actualitat (Blas Cortina, 2012: 312).

Tot i ser el dolmen menys estudiat del conjunt megalític de La Cobertoria, el Llagüezu és un exemple representatiu de la seva tipologia, tenint les característiques estructurals típiques d'un dolmen. L'altura del túmul va ser fixat per l'altura de la cambra i la seva amplada es va dissenyar en proporció a aquesta altura (Blas Cortina, 1990: 72). I, en general, la seva arquitectura, tot i seguir un criteri constructiu eficaç, si destaca és per ser menys elaborada que els megàlits de Los Fitos i Mata'l Casare (Blas Cortina, 1990: 71).

La indústria lítica trobada al jaciment consisteix principalment de tres petites eines de pedra, representades en la figura 3, amb signes d'haver estat utilitzades: una làmina amb les vores dentades probablement emprada com a eina de tall o raspant; una segona peça més gruixuda i de forma irregular que podria haver-se utilitzada com a eina de percussió; i una tercera peça,

més rodona, que s'ha interpretat com un raspador (Blas Cortina, 1990: 77). Per fabricar aquestes eines només haurien necessitat pedres petites, delatant una voluntat d'utilitzar els mínims recursos possibles per a fabricar-les (Blas Cortina, 1993: 174). El seu acabat rugós revela l'ús de tècniques bàsiques i rudimentàries similars a les del paleolític superior, amb trets azilians. No obstant això, presenta una adaptació geomètrica que reflecteix la voluntat de conservar la tradició lítica en aquestes construccions, malgrat l'existència de pràctiques més modernes en l'època (Blas Cortina, 1993: 169 i 174). Aquesta conservació podria estar motivada pel valor simbòlic que aquestes eines podrien tenir per a aquestes poblacions, potser associades a la identitat cultural o a l'aspecte sagrat dels megàlits, i servint de connexió amb el món dels avantpassats o dels morts (Blas Cortina, 1990: 73).

Aquestes característiques arcaïtzants, comunes en l'arquitectònic i l'aixovar del dolmen, conjuntament amb la seva posició privilegiada, porten a atribuir-li una gran antiguitat. En aquest sentit, es creu que podria ser un dels megàlits més antics de la necròpolis (Blas Cortina, 1990: 71; Blas Cortina, 1993: 170).

3.3.2. El dolmen i l'estela encastada de la Collá Cimera

El dolmen de la Collá Cimera està situat al nord de La Cobertoria, sent el més septentrional – és a dir, el que està més al nord –, trobant-se concretament en la zona on comencen les primeres formacions rocoses calcàries de la serra de l'Aramo, just al seu costat sud-est (Blas Cortina, 1992: 53). Com el seu nom indica, es troba en una “collada alta” o pas de muntanya a una gran altitud, concretament d'uns 1.285 metres (Blas Cortina, 2012: 312; 1992: 53), fent-se molt visible entre el paisatge circumdant. Es troba, per tant, en un punt estratègic: en una petita plana que connecta els vessants de muntanya que descendeixen ràpidament cap a les valls de Quirós, a l'oest i de Lena, a l'est; sent un punt de pas tradicional al llarg de la història (Blas Cortina, 1993: 169; 1992: 53). En aquest sentit, la seva ubicació reforça el seu paper com a fita territorial i funerària, marcant tant un pas natural entre valls com una connexió simbòlica entre el món dels vius i els morts (Blas Cortina, 2012: 312).

L'arquitectura del seu dolmen és senzilla i de dimensions moderades. En la figura 4 es pot observar l'organització que segueix el seu túmul, ben definit i d'un diàmetre de 8 metres d'est a oest, sent el més discret en volum dins la necròpolis (Blas Cortina, 1992: 53). El túmul està format per un amuntegament de pedres de gres i sediments extrets de les proximitats col·locades de forma ordenada, anant de més a menys gruixut per tal d'aconseguir una base forta i una estructura compacta i equilibrada. A més, amb la intenció d'evitar el seu desplaçament, aquesta també consta d'un anell o peristàlit de pedres gruixudes al voltant, que es va col·locar abans de la construcció del túmul. Aquest peristàlit era especialment visible en un tram de la part occidental, on algunes pedres estaven col·locades verticalment per contenir la pressió radial del farcit del túmul. Aquest procés testimonia una planificació precisa en la seva construcció, tot i la senzillesa d'aquesta (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 125; 1992: 53).

Dins del túmul estava la cambra subrectangular construïda amb ortòstats, que encara conserva quatre dels blocs originals incrustats a la base argilosa, com es mostra en la figura 4.

Originalment, al voltant de la cambra hi hauria hagut petites lloses o ortòstats perifèrics, que actuarien com a suports per a la cambra i, alhora, com a intermediaris entre aquesta i la resta del túmul (Blas Cortina, 1993: 169; 1992: 53). Dins de la cambra es van trobar materials minerals que contenen coure, indicant una reutilització d'aquesta durant les primeres fases de la metal·lúrgia. En aquest sentit, és probable que la proximitat d'aquest dolmen amb els afloraments calcaris de l'Aramo hagin afavorit la seva reutilització durant el Calcolític i l'Edat de Bronze (Blas Cortina, 1990: 73-74).

Les excavacions també van descobrir un dels repertoris lítics més abundant d'Astúries, tenint més de 30 útils –la majoria sent raspadors de tipologia indefinida– i més de 200 fragments d'eines que s'estaven fabricant o utilitzant. L'anàlisi tecnològica i morfològica d'aquestes eines, representades en la figura 5, ha assenyalat les seves característiques arcaïtzants amb reminiscències del període epipaleolític (Blas Cortina, 1990: 72; 1992: 53; 1993: 170). Aquesta indústria lítica arcaïtzant, juntament amb l'arquitectura senzilla, que és eficaç però no sofisticada, i la seva posició prominent al conjunt megalític assenyalen a Collá Cimera, conjuntament amb El Llagüezu, com una de les estructures més antigues de la necròpolis i de tota la regió (Blas Cortina, 1993: 170; 1990: 72).

A pocs metres d'aquest dolmen, ampliant consegüentment l'espai que s'havia considerat ritual, es va trobar una làmina de pedra d'1,40 m de llargada (Blas Cortina, 1992: 53-54) que originalment hauria estat clavada a terra en direcció nord-sud (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 129). La seva forma, com es pot veure en la figura 6, presenta una clara simetria axial i es divideix en tres seccions diferenciades: un estrenyiment a la base, un àmpliament a la part mitjana i superior, i un cos rectangular que finalitza el bloc de pedra, donant-li un aspecte més acabat i definitiu. Una de les seves cares va ser aplanada, rebent un treball que la distingeix de la resta de blocs de pedres utilitzats al dolmen (Blas Cortina, 1992: 54). Tot això assenyalen una intenció escultòrica, podent veure en la forma de l'estela una al·lusió remota a una figura humana (Blas Cortina, 1992: 54-55). A través de la comparació amb altres exemples d'estatuària megalítica, sobretot amb esteles antropomòrfiques de Galícia i la Bretanya associades a un túmul (Blas Cortina, 1992: 55-56), alguns estudis han plantejat que hauria pogut tenir funció protectora cap als morts enterrats al dolmen, protegint l'espai ritual i també als seus visitants (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 129).

El descobriment d'aquesta estela ha obert la possibilitat d'haver configurat una àrea funerària molt més gran, amb altres elements o estructures que no han sobreviscut al present (Blas Cortina, 1992: 54). Això també implica que qualsevol interpretació d'aquestes àrees, basada exclusivament en les estructures megalítiques identificades, té una capacitat limitada per accedir a conèixer la complexitat arquitectònica, social i espiritual que haurien tingut aquestes àrees.

3.3.3. Els dòlmens de Mata'l Casare

Els megàlits de Mata'l Casare (I i II) estan situats entre 1.225 i 1.230 metres d'altitud, en un pendent pronunciat. La seva peculiar ubicació es justifica per la proximitat a un aflorament rocós natural, el qual va ser utilitzat com a base per a la construcció dels megàlits. Aquesta

integració de la geologia del lloc no només reforça l'estructura, aprofitant les característiques del terreny accidentat (Blas Cortina, 2012: 312), sinó que també implica la incorporació de la naturalesa dins de les estructures humanes, reforçant el vincle entre el paisatge i el monument (Tilley, 2010: 39). En aquest sentit, el nom “Mata'l Casare” ressalta aquesta connexió amb l'entorn, on “Mata” es refereix al grup de faigs locals i “Casare” al·ludeix a les cases, que són els megàlits envoltats de vegetació (Blas Cortina, 2012: 312). A part, la seva ubicació resulta estratègica en trobar-se a prop del Collado de La Cobertoria que facilita el trànsit entre les valls de Lena i Quirós (Blas Cortina, 1993: 169-170).

A diferència dels megàlits ubicats en zones de pas, on l'alta exposició al vent redueix de forma natural la quantitat d'arbres, facilitant així l'accés i la visibilitat dels monuments, els megàlits de Mata'l Casare es troben en pendents amb una vegetació densa (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 142). Una reconstrucció paleobotànica mostra que l'entorn hauria estat dominat per roures i alzines (20-30 m d'alçada) i avellaners (fins a 6 m), cosa que faria difícil tant l'accés com la visibilitat (Blas Cortina, 1993: 172); sent probable que periòdicament es talessin els arbres més alts com a solució (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 116).

Malgrat la seva posició insòlita i que no tinguin aixovar ni indústria lítica associada –amb la notable excepció de l'anell d'or trobat a Mata'l Casare I–, arquitectònicament són dòlmens *sensu estricte* amb cambres ortostàtiques de tendència quadrangular i túmuls petris ben perceptibles (Blas Cortina, 1993: 170). De fet, d'entre tots els megàlits de La Cobertoria, el més estudiat és el dolmen I de Mata'l Casare, que ocupa 130 metres quadrats de superfície en total (Blas Cortina, 1990: 70), tenint molta menys informació del dolmen II.

En aquest sentit, tot i trobar-se en un pendent, no es va renunciar al model constructiu presentat a la Collá Cimera, fent-ne una adaptació: en comptes de trobar al dolmen I un anell de blocs de pedra que delimita la base del túmul, com a l'exemple anterior, aquest cop apareix un contrafort al qual se li sumen blocs arcbotants. Aquest sofisticat sistema d'enginyeria està dissenyat per controlar les empentes radials generades des del centre del túmul cap a les seves parets exteriors. En aquest sentit, per una banda, l'anell de contrafort, situat a la base del túmul, proporcionava un suport continu que evitava l'expansió o deformació de la seva estructura. Per l'altra banda, els blocs d'arcbotants, col·locats al voltant del túmul de forma inclinada i clavats directament a la roca mare, actuen com suports addicionals que redistribueixen les forces cap a l'exterior i asseguren que la cambra sepulcral no es desplomi per la inclinació del terreny. D'aquesta manera s'aconsegueix garantir l'estabilitat i la preservació del monument al llarg del temps (Blas Cortina, 1990: 70; Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 125).

La cambra d'aquest dolmen sembla estar completament tancada, trobant-se tapada per la part superior per una llosa que s'ha pogut conservar fins a l'actualitat, sent visible en la figura 7, i que supera les tres tones de pes, la qual cosa impossibilita l'accés des de dalt. No obstant això, no es tracta d'una tomba individual pensada per ser utilitzada només una vegada, sinó que estaria dissenyada per a la seva reutilització. Amb aquesta intenció, s'hauria creat petit accés, similar a una finestra, que permetria la introducció de nous difunts (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 122).

Durant les excavacions, es va recuperar un anell d'or de tires, fotografiat en la figura 8, d'un diàmetre de 17 mm, 1,3 mm d'amplada i 4,277 grams de pes. A part d'or, conté un 8,6% de plata i un 0,04% d'estany, sent una proporció comuna en l'or al·luvial (Valdés, 2019: 28). Tot i no ser d'or pur, l'ús d'aquest material sempre ha estat associat amb prestigi i poder; aquest anell, per tant, devia ser un objecte símbol d'estatus, d'autoritat o d'importància simbòlica que, probablement, hauria estat reservat a un grup destacat dins la societat. Per a la seva creació, es van emprar diverses tècniques avançades per a l'època: el metall va ser batut, és a dir, aplanat i molt amb un martell per aconseguir la forma desitjada; després es va retallar la superfície, tallant el metall per afegir detalls decoratius; i, finalment, es va utilitzar el modelatge a punxó per crear textures i patrons en la superfície de l'anell. Des del punt de vista artístic, l'anell presenta una creació d'extraordinària qualitat, amb un disseny que s'incardina als gustos i formes de les cultures campaniformes de l'Europa atlàntica (Blas Cortina, 1990: 74).

Cronològicament, l'anell data de la segona meitat del III mil·lenni, situant-nos a principis del desenvolupament de la metal·lúrgia a Astúries, on aquesta peça seria el primer exemple d'orfebreria documentada de la regió (Valdés, 2019: 28-29) i la primera producció metal·lúrgica prehistòrica regional amb un context arqueològic precís (Blas Cortina, 1990: 74). S'ha teoritzat que la seva aparició en aquest dolmen provindria d'una tardana reutilització durant la primera Edat del Bronze, fenomen molt comú en aquesta època (Bettencourt, 2010: 142) i, fins i tot, en l'Edat del Ferro (Bettencourt, 2010: 143). Tot i això, no s'observa cap modificació en l'estructura primària, mostrant respecte cap a aquesta o una voluntat de mantenir-la igual—caràcter comú en la majoria de reutilitzacions (Blas Cortina, 1993: 170). Tot i que posteriorment a aquesta inicial Edat del Bronze, seria més comú trobar en aquestes reutilitzacions objectes de ceràmica (Bettencourt, 2010: 144).

El dolmen II de Mata'l Casare també presenta un arc de grans blocs de pedra a la part més baixa del túmul per tal d'evitar el desplaçament del farciment del túmul i evitar que aquest s'ensorrís per la inclinació del pendent (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 125). A més, al voltant s'han trobat blocs de pedra disposats en línia paral·lela al límit exterior del túmul, formant un segon perímetre o contorn extern, potser amb una funció simbòlica o delimitadora de l'espai associat al túmul (Blas Cortina, 1990: 70).

3.3.4. L'hemicicle de petites esteles i el dolmen de Los Fitos

Finalment, Los Fitos es troben a 1.290 metres d'altura (Blas Cortina, 2012: 312) en un pas de muntanya petit i estret, amb una cresta rocosa que sobresurt marcant una frontera natural entre dos vessants de la muntanya i sobre la qual es va construir el dolmen (Blas Cortina, 2012: 314; 1992: 56). Durant la construcció dels seus megàlits es creu que les poblacions podrien haver estat particularment afavorides per diversos períodes de bonança climàtica, comuns durant els mil·lennis IV i II (Blas Cortina, 2012: 339). El nom de la zona prové d'un altre monument, a uns 30 metres del dolmen, format per una línia de petites pedres clavades a terra (Blas Cortina, 2012: 314; 1992: 56); ja que "fito" o "hito", paraules derivades del llatí "figere" que significava clavar o fixar, defineixen una post de pedra utilitzada per marcar direccions, distàncies o delimitacions de terrenys (RAE, n.d.). Aquesta denominació topogràfica no només reflecteix la funció pràctica dels megàlits com a marcadors al paisatge, sinó que també cristal·litza el seu

significat i la importància que devien tenir aquests monuments en la configuració territorial i cultural del passat (Blas Cortina, 2012: 312). Tant aquest hemicicle de petites esteles com el dolmen de Los Fitos destaquen dins la necròpolis de La Cobertoria per obrir un nou cicle cultural.

L'hemicicle, format per un conjunt de petites pedres clavades a terra, forma intencionalment un semicercle que adquireix un diàmetre aproximat de 15 metres (Blas Cortina, 1993: 171) i delimita una superfície d'uns 49 m² (Blas Cortina, 2012: 316). A més, traça gairebé 180 graus, des del sud-est fins al nord-oest, seguint el recorregut del sol durant el dia. La seva alineació es conserva parcialment, com es veu en la figura 9, trobant-ne 17 encara al seu lloc original, però les restants estan o caigudes o desplaçades al voltant (Blas Cortina, 2012: 315). Estan fetes de sorra de pedra, són petites –mesurant la més alta d'uns 0,80 metres– i planes sense cap elaboració formal; excepte pel fet que tenen un extrem superior puntat o arquejat rudimentàriament, cosa que podria indicar algun tipus d'intenció simbòlica (Blas Cortina, 2012: 315-317). Entre totes elles, hi ha una lastra central més gran que la resta i amb un extrem apuntat més clar. Aquestes característiques diferencials, representades en la figura 10, suggerint que podria haver tingut una funció més important o diferent de les altres. L'hemicicle no sembla haver pogut ser utilitzat per a la ramaderia ni per a cap altre tipus d'activitat econòmica, portant a pensar en un ús cerimonial (Blas Cortina, 2012: 317). En aquest sentit, si tenim en compte que està col·locat seguint el recorregut del sol durant el dia (Blas Cortina, 2012: 315), sent possible plantejar un possible culte al sol i al cicle solar, el qual es relaciona amb el cicle de la vida, seguint el recorregut des del naixement fins a la mort.

Aquesta dicotomia entre el dia i la nit o la vida i la mort s'aplica també a la manera com es concep l'espai en l'hemicicle: la seva cara convexa fa d'escut contra l'horitzó des d'on es veuen les valls i la resta de muntanyes, protegint l'espai intern de l'hemicicle; en canvi, la seva cara còncava, obre un espai tancat i íntim mirant al cim on es troba el dolmen del Llagüezu. Aquesta disposició, representada en la figura 11, marca un límit entre l'espai vital i el reservat per als rituals funeraris, on destaca la importància simbòlica de la pedra com a material perdurable (Blas Cortina, 2012: 339, 340-341). A més, entre les esteles es deixa una separació que podria fer-se servir de frontera que permet ser travessada segurament sota condicions socials o rituals marcades (Blas Cortina, 2012: 340).

El terreny on es troben les esteles clavades té una elevació natural formada per gres que hauria patit un procés d'erosió que l'hauria transformat en una capa granulosa de color marró groguenc abans de la instal·lació de les esteles. Posteriorment a la seva instal·lació, aquesta capa va ser coberta per una capa húmida. Tanmateix, aquesta es troba de forma desigual, estant més concentrada al centre, on també es troben materials com petites pedres i fragments rocosos. Aquesta disposició indica una forta presència d'activitat humana (Blas Cortina, 2012: 317), segurament relacionada amb l'ús del foc en l'àrea, com ho suggereix el descobriment d'un fogar enfonsat, marcat en la figura 12; l'aparició de petites lloses que haurien contingut el foc; i les restes d'eines lítiques no gaire abundants ni variades (Blas Cortina, 1993: 171; 2012: 318) distribuïdes desordenadament però en un mateix sector radial (Blas Cortina, 2012: 320).

El foc, datat entre el 3960 i 3700 aC mitjançant carboni 14, va ser de gran intensitat o encès diverses vegades, ja que va deixar una superfície el·líptica d'1,80 x 1,10 m tacada de negre, en

contrast amb el color marró groguenc de la resta del terreny (Blas Cortina, 2012: 318, 320); com és visible en la figura 13. També es va utilitzar una gran quantitat de combustible, amb una clara preferència per fusta de roure (62%), seguida d'alzina (16%), i un 21,4% de fusta no identificada, probablement també de roure o alzina (Blas Cortina, 2012: 319-320).

L'ús d'alzina, un arbre de climes càlids i altituds baixes, podria indicar unes condicions climàtiques més càlides durant el moment de la foguera –condicions que encaixen amb el moment d'antropització de Los Fitos–, o bé podria indicar un esforç per transportar la fusta d'aquesta espècie a aquesta altitud, demostrant tenir un gran valor simbòlic per a la població (Blas Cortina, 2012: 319). En qualsevol cas, la seva datació ha permès datar la foguera entre el 3960 i el 3700 aC, durant el primer terç del IV mil·lenni; coincidint amb un moment de màxima esplendor del megalitisme en la regió (Blas Cortina, 2012: 320).

Per l'altra banda, el 0,6% de fusta d'ametller, espècie de menor rendiment tèrmic però pròpia de zones properes, destaca per ser innecessària per a la foguera, suggerint un ús diferent, possiblement com a part d'un recipient, mànec d'eina o arma –ús freqüent que se li donava a la fusta d'aquesta espècie (Blas Cortina, 2012: 319-320). En qualsevol cas, de forma general, es creu que la foguera tenia una funció purificadora on la cendra hauria pogut simbolitzar el difunt un cop el foc-vida s'ha extingit; sent semblant a altres cerimònies comunes entre els túmuls més antics de la regió, construïts entre els mil·lennis V i IV (Blas Cortina, 2012: 339-340).

Les restes lítiques associades al foc són majoritàriament ascles de quarsita, un material poc resistent i de baixa qualitat, amb les més grans mesurant entre 60 i 70 mm de longitud i amb algunes d'elles conservant marques que delaten la seva procedència de roques fluvials i, per tant, no locals. També es van trobar ascles de sílex, però més petites i menys nombroses –sent habitual l'escassetat d'aquest material–, sent només 6 exemplars extrets de diferents jaciments minerals. Per tant, se seguia una gestió de recursos que prioritzava els materials més abundants, però menys duradors, indicant que aquestes eines eren pensades per a fer-ne un ús breu i circumstancial (Blas Cortina, 2012: 320-321). A part, també es van trobar fragments de quars blanc i cristall de roca –on alguns presentaven facetes cristal·lines, indicant que havien estat polits i, per tant, tenint un valor afegit. Aquests minerals són habituals en contextos megalítics i formen part de l'imaginari ritual (Blas Cortina, 2012: 321).

En aquest sentit, només sis peces de tot el material lític es poden identificar clarament com a eines amb una forma i funció específica. Les primeres 5 estan representades en la figura 14, diferenciades per números. Entre aquestes, la peça més gran, al número 5, és una ascla de sílex del període Cretaci (Santoniense) amb fòssils marins i provinent dels còdols de la depressió del riu Piloña a uns 50 km del jaciment en línia recta –suggerint el comerç de matèries primeres en l'època neolítica a través de grans distàncies. Té forma de grill de fruita, retocs elevats al marge esquerre i cops a l'extrem proximal que li donen una forma definida i abrupta (Blas Cortina, 2012: 321-322). Possiblement del mateix original, al número 2, apareix un petit raspador fabricat a partir d'una ascla de sílex “tabular” –de forma plana– i “radiolarític” –format a partir de restes d'organismes marins microscòpics–, destacant per tenir retocs bruscos al costat dret i a l'extrem distal, i una fractura a l'extrem proximal. De mida similar, al número 3, hi ha una petita làmina feta de sílex, té franges de colors blanquinós, blavenc i marró vermellós, tenint

un origen exòtic i llunyà (Blas Cortina, 2012: 322). Al número 1, es troba una eina feta de quarsita amb un perfil dentat, un “taló cortical” –mantenint una part del còrtex a darrere de la peça–, i un acabat gruixut. En una segona intervenció, es va tornar a afilar el marge mesodistal de l’eina. Al número 4 apareix una ascla de quarsita de gra fi amb un “taló llis” –no treballat– i un retoc brusc molt marginal i directe a la part dreta del seu extrem distal per afilar-la (Blas Cortina, 2012: 323).

Finalment, el sisè útil, representat en la figura 15, es distingeix per trobar-se a prop del foc, en una zona exposada al vent i sense protecció, un lloc poc habitual per guardar o utilitzar eines quotidianes, ja que seria incompatible amb el seu ús freqüent, descartant el seu ús domèstic. En canvi, la seva proximitat al foc el vincula a aquest i, per tant, assenyala un possible ús ritual. Aquesta possibilitat és reafirmada per presentar una gran ruptura per impacte, la qual no va ser reparada o reutilitzada com s’hauria fet amb les eines domèstiques, sinó abandonada en un lloc carregat simbòlicament. És, fins i tot, possible que la ruptura fos intencionada com a part d’un ritual, tenint un significat simbòlic, i el seu abandonament en un lloc exposat a les condicions climàtiques extremes també podria haver format part d’aquest procés. Tanmateix, abans d’aquest possible ritual, la peça hauria tingut diversos usos, com enclusa, pedra per colpejar, tallar altres pedres per fer eines, i triturar materials, com ho indica la presència de repicaments i microfractures. Aquesta versatilitat és gràcies a la seva forma el·lipsoidal amb tres eixos ben definits i a la seva gran densitat ($2,72 \text{ g/cm}^3$) que la fa ser molt compacta i pesada (707 grams). En aquest sentit, era una eina excepcional originària d’un entorn fluvial proper però a una cota més baixa (Blas Cortina, 2012: 323).

Dos mil·lennis més tard a la construcció de l’hemicicle ortostàtic, es va erigir molt a prop el dolmen de Los Fitos –compartint un mateix espai simbòlic, com es mostra en la figura 16– sobre una petita plana limitada al seu oest per un aflorament rocós que forma un desnivell important en el pendent i es projecta cap enfora (en direcció S. SO), destacant en el paisatge i proporcionant una ubicació estratègica per a la construcció megalítica. En aquest sentit, la ubicació va ser escollida per poder associar-se amb aquest aflorament rocós, marcat per un conjunt de franges negres en la figura 17 i visible en la figura 18, dins de l’estructura megalítica, creant una continuïtat entre les dues (Blas Cortina, 2012: 324).

Aquest dolmen és de mida reduïda, fet exclusivament amb blocs de gres i situat en un terreny lleugerament pla, que es troba limitat a l'oest per una formació rocosa (Blas Cortina, 1993: 171; 2012: 324). El túmul ocupa una superfície de 65 metres quadrats (Blas Cortina, 1990: 70) i té una forma el·líptica definida per un eix de 10 metres de llarg i un altre de 8 metres d’ample. Aquesta forma irregular no és accidental, sinó una solució que es va donar durant construcció del dolmen per evitar que xoqués o absorbís el sortint rocós que té al seu costat; prioritzant respectar aquest element natural per poder enllaçar el monument amb la importància simbòlica que podria haver tingut prèviament. Un altre possible motiu per escollir aquesta ubicació és l’àmplia vista àrea que ofereix de la vall de Quirós i la serralada Cantàbrica (Blas Cortina, 2012: 324; Tilley, 2010: 39).

Malgrat algunes alteracions en l’estructura provocades principalment per saquejadors, el túmul es conserva en bon estat, com es pot veure en la figura 18, cosa que permet entendre les fases de construcció i la relació entre els seus elements constructius (Blas Cortina, 2012: 328). En

aquest sentit, es coneix que en la primera fase de construcció del dolmen de Los Fitos, es va excavar el forat on posteriorment es col·locaria la cambra i es van aixecar, seguint l'exemple de la Collá Cimera, dos anells concèntrics, visibles en la figura 19, fets amb grans blocs de pedres col·locats horitzontalment sobre el sòl, els quals s'ajuntarien al seu tram sud-est amb les lloses gruixudes col·locades en escama que conformen el cos principal del monument –tècnica que aporta un major suport estructural i una gran estabilitat (Blas Cortina, 2012: 324-325, 327; Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 125). Per aquest motiu, es creu que, tot i el suport estructural i l'estabilitat que haguessin pogut donar, la seva funció hauria estat principalment estructural, delimitant l'espai sepulcral de forma simbòlica. Amb aquest objectiu, els anells creaven un espai sagrat separat de la resta, on es protegia i contenia l'espai funerari, alhora que també tenien una funció commemorativa, reafirmant la transcendència i la importància del lloc funerari i, per tant, de la mort (Blas Cortina, 2012: 327-328; Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 129). En aquesta fase inicial, la prioritat va ser establir una delimitació i protecció, física i simbòlica, al voltant de la cambra funerària.

La cambra funerària, com es veu en la figura 20, era petita i subrectangular, amb dimensions d'1,60 x 1,30 metres, i formada per lloses fixades amb falques de pedra. Aquest sistema de cimentació senzill evitava el desplaçament de les lloses i permetia una millor distribució del pes. Per ampliar l'espai interior, es va excavar el terra d'argiles, creant una cambra funerària de forma de cofre (Blas Cortina, 2012: 329).

En una segona fase de construcció, es van completar l'estructura principal del monument col·locant sobre el sòl –no clavant– grans blocs de pedra –d'entre 70 x 0,60 metres a 0,40 x 0,30 metre– als marges del túmul (Blas Cortina, 2012: 325) i es va incorporar un apèndix rectangular a l'est format per una successió de pedres que delimitaria una superfície rectangular d'1,50 m² fora de l'el·lipse del túmul. Aquesta prolongació del monument en forma de L, visible en la figura 17 i 20, no és accidental, havent tingut una funció específica que desconeixem; tot i que es teoritza que fos una entrada empedrada al túmul (Blas Cortina, 2012: 325, 328). Si així fos, tenint en compte que està orientada cap a l'est, per on surt el sol, el dolmen sencer estaria col·locat en aquesta direcció, quedant tota la zona megalítica de Los Fitos relacionada amb el culte al sol naixent (Blas Cortina, 2012: 325, 328; Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 126).

Entre l'aixovar que guardava la petita cambra funerària destaca una destal plana amb aliatge d'estany i un braçalet d'arquer, elements que es troben representats de forma conjunta en la figura 21 i que van ajudar a datar aquest dolmen a l'època del Bronze Antic avançat (Blas Cortina, 1993: 171). En aquest sentit, les tècniques constructives i l'ús ritual i funerari d'aquest megalit sorgeixen de la interacció entre la tradició megalítica i les innovacions derivades del desenvolupament metal·lúrgic (Blas Cortina, 1993: 176).

Aquesta destal plana de bronze, representada als apartats a1 i a2 de la fig. 21, està feta amb aliatge d'estany –com és propi del Bronze Antic–, pesa 177 grams i mesura 113 mm de llarg, 50 mm d'ample i 7 mm de gruix. L'estany afegit al coure va facilitar el treball del metall, ja que no necessita una temperatura tan elevada i s'ajusta millor al motlle quan es refreda, creant una forma més precisa i amb menys imperfeccions. En aquest sentit, durant la seva fabricació va ser sotmesa a processos de treball mecànic –com cops o pressió– i tèrmic –escalfament i

refredament controlat–, on es va escalfar a altes temperatures per uniformitzar la seva estructura interna i, després, es va recoure a uns 400 °C per augmentar la seva resistència, deixant unes marques visibles en la figura 22. Com a resultat, la destal té una fulla prima, corbada als costats i amb un tall convex que s'amplia des del terç proximal fins als extrems lleugerament punxeguts. Aquestes característiques milloren la distribució de la força de l'impacte i la penetració als materials, demostrant una gran eficiència (Blas Cortina, 2012: 334-335). Petites deformacions i marques al seu material delaten que va ser utilitzada abans de ser donada per a l'aixovar (Blas Cortina, 2012: 334-335). Totes aquestes característiques ajuden a datar a la peça al primer terç del II mil·lenni, sent l'inici de l'Època de Bronze o Bronze Antic (Blas Cortina, 2012: 336).

El braçalet d'arquer, mostrat en l'apartat b de la fig. 21, és una peça única a Astúries i pròpia de la cultura campaniforme del Calcolític (Garrido-Pena, 2007: 1), consisteix en una placa feta de pedra amb un orifici bicònic a cada costat. Aquests orificis, representats als apartats b1 i b2, mesuren 97 mm de longitud, 16 mm d'amplada màxima i 7 mm de gruix. Els seus costats són suaument còncaus i tenen una secció pla-convexa. Els extrems del braçal adopten una forma similar a una espàtula, amb un afilament intens a causa d'una acció abrasiva significativa sobre la cara recta. Està fabricat amb una roca de gran qualitat, essencialment composta per quars amb altres minerals varis –com sericita, zircó, hematites i sílice– és classificada com a metasilita i prové dels nivells silícics del Carbonífer de la Cuenca Central d'Astúries o de la serralada Cantàbrica. La seva estructura i qualitat, juntament amb la seva escassetat, subratllen la seva importància simbòlica i el seu propòsit especial als rituals funeraris (Blas Cortina, 1993: 331-332).

Tot i que la funció del braçalet d'arquer és debatuda, es considera generalment una peça ornamental destinada a l'aixovar, simbolitzant els braçalets d'arquer utilitzats en la caça i, per tant, reflectint l'estatus o el poder simbòlic que aquests tinguessin dins la seva societat. En conseqüència, malgrat que la persona enterrada no fos ni caçadora ni guerrera, s'hauria volgut enterrar amb aquest símbol per traslladar el seu poder i estatus social en vida a través de la figura simbòlica del caçador-guerrer amb la intenció de ser recordat o de transcendir a la mort d'aquesta manera. Per aquest motiu, en comptes d'utilitzar materials més comuns i fàcils de treballar, però menys duradors, es va preferir utilitzar la pedra i una de gran qualitat. Tanmateix, van voler representar de forma fidel els braçalets d'arquer funcionals, incloent-hi les perforacions laterals que aquests tenen per evitar el fregament de la corda de l'arc quan es disparava una fletxa. No obstant això, en una de les perforacions es va produir un error, representat en l'apartat b3 de la fig. 21, provocant una fractura irreversible. Tanmateix, aquest defecte destaca encara més el seu valor simbòlic i indica el seu ús exclusiu pel ritual funerari per al qual es va fabricar (Blas Cortina, 1993: 331-333). Tant per l'aixovar com per la dimensió de la cambra funerària es creu que hauria estat un enterrament individual, probablement d'un home adult de gran poder social identificat amb la figura del guerrer (Blas Cortina, 1993: 333-334).

3.4. Anàlisi comparativa dels jaciments: significat simbòlic i cultural

La monumentalitat exterior del monument megalític es construeix principalment a partir de la seva ubicació. En aquest sentit, tots els túmuls, potser a excepció dels dòlmens de Mata'l Casare, es troben en ubicacions molt visibles, a grans altures i sobre les línies d'horitzó, generant un gran impacte visual i una monumentalitat sumada a la grandària de la seva estructura. En conseqüència, entre els megàlits no només hi ha una relació espacial i més o menys temporal, sinó també visual; construint un paisatge megalític. No obstant això, s'ha de tenir en compte com visualment es relacionen amb la resta d'elements del paisatge, trobant-se associats especialment amb els pics i els llocs de pas entre muntanyes; sent un element més dins l'organització espacial que ajuda a guiar i ordenar el moviment humà a través del territori. A més, en el cas del dolmen de Mata'l Casare I i el dolmen de Los Fitos, es va buscar formar expressament un vincle directe entre el megàlit i un element físic del seu entorn que ja destaqués visualment abans de la seva construcció; en aquests dos casos, es tractava d'un aflorament rocós natural, al costat del qual es van fer erigir. D'aquesta manera, la ubicació del túmul permet establir un conjunt de relacions simbòliques, inserint-se dins del paisatge, al mateix temps que amb la seva presència forma part de la seva creació.

En aquest context, la monumentalitat externa del monument s'expressa a través dels túmuls, que, com prèviament s'ha introduït, és la part del dolmen enfocada cap a l'exterioritat. Aquest tipus de monumentalitat té la funció simbòlica és afirmar la presència dels ancestres o de la comunitat sobre l'entorn circumdant (Boado, 1989: 88), convertint el túmul en marcadors territorials que, més enllà de les seves possibles funcions pràctiques, simbolitzen la permanència humana al paisatge (Boado, 1989: 84). En conseqüència, la presència de túmuls en La Cobertoria no és passiva, ja que no només reflecteix l'aprofitament dels espais de la serra de l'Aramo, sinó que són una manifestació activa de la vinculació al territori al qual es volen fer visibles i de la seva transformació. Relació sorgida de la nova relació amb el territori que neix de la progressiva adopció de l'economia productiva per part d'aquestes poblacions (Boado, 1989: 82, 85). Aquesta forma de concebre el territori també es pot veure en com la diferència entre espais productius i espais funeraris queda clarament delimitat i diferenciat, tot i la seva proximitat, trobant una concentració dels megàlits majoritàriament dins d'una sola àrea (La Cobertoria) i, en cada subzona megalítica, una concentració dels seus elements megalítics.

Deixant de banda la monumentalitat externa, a excepció del dolmen de El Llagüezu, tots els dòlmens de La Cobertoria presenten una clara monumentalitat interna, clarament identificable en l'aixovar. En aquest sentit, el dolmen de la Collá Cimera té una gran riquesa en peces lítiques; es va trobar dins de Mata'l Casare I un anell d'or; i una destal plana de bronze i estany, juntament amb un braçalet d'arquer fet de pedra, al dolmen Los Fitos. A més, molts d'aquests dòlmens tenen altres estructures associades a ells que, tot i estar externes, amplien l'espai funerari; com és el cas de l'estela antropomòrfica de la Collá Cimera, l'alineació de pedres que rodeja Mata'l Casare II, o l'hemicicle de petites esteles de Los Fitos. En aquest sentit, no augmenten la monumentalitat del dolmen cap al món extern, sinó en relació amb l'interior; és a dir, la seva monumentalitat interna. El cas de l'apèndix rectangular del dolmen de Los Fitos, si fos, com es teoritza, una entrada cap a la cambra, marcaria la transició entre l'espai exterior

i interior, i simbòlicament entre el món dels vius i el dels morts, amplificant la seva experiència (Boado, 1989: 87-88).

Tot i que es té poca informació, de forma general, es podria dir que als dos dòlmens menys antics, Mata'l Casare I i Los Fitos, hi ha una tendència a donar cada vegada més importància a la monumentalitat interna per sobre de l'externa. Aquesta tendència es reafirma encara més en l'última fase del megalitisme, amb la construcció de túmuls més petits però amb aixovars més importants. Aquest canvi dins del món funerari reflecteix una societat amb noves estructures socials basades en la riquesa i els diferencials de prestigi (Boado, 1989: 88). Tanmateix, cal aclarir que en La Cobertoria, tot i que pugui començar a entreveure's aquesta tendència, no seria pas un exemple clar d'aquest fenomen.

En l'àmbit simbòlic, es teoritza que aquest espai interior, la cambra funerària, podria buscar ser una rèplica en pedra de les cases dels vius; utilitzant aquest material, tot i ser difícil de transportar i treballar, ja que perdura al llarg del temps. Aquesta interpretació es basa en tres arguments principals. El primer és l'aparició de dòlmens pintats que imiten les estances cobertes amb pells on vivien les poblacions, un fenomen rar a la península Ibèrica, sent específic del nord de Portugal i Galícia, tot i que també s'inclouria el dolmen de la capella de Santa Cruz i el dolmen I de Penausén a Astúries, marcant la frontera d'aquesta pràctica. El segon argument fa referència al coneixement de cases fetes de fusta i cobertes amb túmuls funeraris, anteriors al megalitisme. Finalment, el tercer argument destaca la semblança entre les cabanyes neolítiques i les estructures funeràries d'algunes àrees centreeuropees (Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 132-133). Aquesta concepció dels dòlmens com a “casa dels morts” reflectiria una comprensió de la mort com un procés continu, en què els difunts continuen formant part de la comunitat de manera diferent. Així, l'espai ritualitzat creat al voltant del dolmen es convertiria en un lloc de diàleg entre els vius i els morts, i entre el temps present i l'etern, preservant potser la identitat cultural i espiritual dels difunts.

Per l'altra banda, també val la pena assenyalar les semblances entre els dòlmens i les coves. Visualment, la cambra funerària feta de pedres, tancada i sepultada sobre un túmul artificial sembla voler reproduir una cova; és a dir, una cavitat formada naturalment a la roca d'una muntanya. A més, tradicionalment, les coves han estat emprades com espais funeraris abans i durant l'aparició del megalitisme, compartint amb els dòlmens la funció funerària i la relació simbòlica amb el món dels morts. Aquestes mateixes semblances també les podem veure en els sepulcres o ossaris dins de mines prehistòriques. En aquest sentit, s'observa un mateix sistema de creences en l'ús funerari dels dòlmens, les coves i les mines, sent diferents maneres de representar el mateix concepte de l'espai sagrat, on l'entrada a aquest sempre implica un viatge cap a l'interior, un retorn a les arrels i una comunió amb els ancestres (Sanjuán, 2000: 175).

La llum i la temperatura juguen un paper indispensable en aquest traspàs: en contrast amb la llum de l'exterior, on viuen els vius i estan a la mercè dels elements –calor, vent, pluja, etc.–, dins d'aquest espai intern només hi ha obscuritat, una temperatura baixa però constant. No és pas estrany, llavors, que aquest espai intern fos l'escollit per ser l'escenari espiritual on els morts prendrien sepultura i els vius portarien a terme pràctiques màgiques amb relació a aquests. Per tant, aquest contrast natural, buscat en la construcció del dolmen i aprofitat en les coves i en

les mines, no només delimita físicament els espais, sinó que també marca una frontera simbòlica entre el món dels vius i el dels morts (Sanjuán, 2000: 175; Blas Cortina i Fernández-Tresguerres Velasco, 1989: 129).

Així com les coves eren els hàbitats primordials dels ancestres, els dòlmens visibilitzen de forma monumental la mort, cosa que permet a la societat construir un significat positiu de la mort, en convertir-la en l'espai dels ancestres; en un monument commemoratiu a ells i en un recordatori visible de la seva importància i influència en la comunitat. Per aquest motiu, es dissenyen amb una intenció clara de permanència, simbolitzant una forma de resistència contra el pas del temps (Sanjuán, 2000: 175; Boado, 1989: 83).

En aquest sentit, la construcció megalítica, tot i ser una novetat cultural, expressa a través dels dòlmens més antics, El Llagüezu i el de La Collá Cimera, una clara voluntat arcaïtzant expressada a través de la utilització de tècniques anteriors al seu període. Aquesta voluntat podria ser resultat d'una forma de veure el temps i la societat particularment encarada al passat; on es troben els ancestres, els quals haurien fundat la societat i la seva tradició cultural. En aquest sentit, aquestes societats podrien haver percebut el temps d'una manera cíclica o fixa, on el passat mític i els ancestres eren molt presents i influents en la seva vida quotidiana. Aquesta concepció comporta una negació del canvi i del moviment constant, creant una necessitat imperant de mantenir fixa la identitat cultural i social, resistint-se a les forces del canvi que poguessin desestabilitzar la comunitat (Boado, 1989: 81).

Justament, és aquesta estabilitat social la que la comunitat situaria al centre de les seves preocupacions. En aquest sentit, el grup social, encara d'un nombre d'individus bastant limitat, no estaria jerarquitzat i, per tant, el poder no es concentraria en un individu o grup dins la societat. El poder s'exerciria de manera integrada i buscant evitar les divisions socials que podrien conduir a desigualtats, ja que es percebria la unió i la cohesió de la comunitat com a garantia per a la seva supervivència. Al mateix temps, aquesta unió i cohesió grupal no podria ser imposada per un individu, perquè s'estaria posant per sobre de la resta, sinó que hauria de ser una obligació imposada per una figura externa, sent traslladat aquest paper a les divinitats o als ancestres, els quals es caracteritzen per trobar-se fora del temps i l'espai dels vius (Boado, 1989: 80-81).

Partint d'aquesta visió del temps i de la mateixa comunitat, els monuments apareixen de forma clara com un símbol d'unió i cohesió (Boado, 1989: 80). Per una banda, tot i la modèstia arquitectònica de El Llagüezu o de la Collá Cimera, són estructures que necessiten un gran esforç material i humà, convertint-se en un esforç col·lectiu que probablement excedia el d'una sola comunitat, unint a més d'una en la seva construcció. Davant d'aquesta situació, la ubicació d'aquests dòlmens, específicament de la Collá Cimera i de Los Fitos en llocs de pas entre valls habitades –tot i que Mata'l Casare es troba també a prop del Collado de la Cobertoria i el Llagüezu del dolmen de Los Fitos–, més que representar un símbol de territorialitat agressiva o limitadora, tindria més sentit que fos vist com un la representació d'aquesta unió entre comunitats, no només sota la construcció del monument, sinó també durant les celebracions rituals cap a aquestes divinitats o ancestres comuns que se celebrarien de forma periòdica. Són, per tant, espais de representació d'aquests discursos mítics i, en conseqüència, espais de

transmissió de significats que reforcen aquesta identitat social i cultural comuna (Boado, 1989: 81), així com espais on es lluitava contra la divisió del poder (Boado, 1989: 91).

Per aquest motiu és molt important que resisteixin el pas del temps, trobant en tots els megàlits un conjunt de tècniques de construcció, senzilles, però efectives per aconseguir una gran estabilitat; com és seguir certa proporció entre alçada i amplada, o col·locar els blocs de pedra més grans a la base i els més petits per sobre durant la construcció del túmul, com es fa en la Collá Cimera. Tanmateix, aquest megàlit destaca per integrar dins del seu túmul un anell de pedres gruixudes que rodeja el túmul amb la funció d'assegurar que els seus sediments no es desplacessin, així com uns ortòstats que rodegen la seva cambra funerària per donar-li encara més suport. Aquesta tècnica constructiva no només implica una major complexitat tècnica –tot i que continua responent a aquesta mateixa preocupació–, sinó que marcarà un canon constructiu que serà seguit per la resta de megàlits, amb algunes adaptacions.

Tanmateix, la pedra, com a material de construcció, no només oferia beneficis pràctics, sinó també aportava un pes simbòlic addicional, ja que es convertia en testimoni del pas del temps i de les generacions, reforçant la idea de perdurabilitat i d'eternitat del monument (Sanjuán, 2000: 175; Boado, 1989: 83). Aquestes característiques són les que permeten a aquests dòlmen convertir-se en llocs de memòria col·lectiva que evoquen automàticament el passat. En aquest sentit, aquests monuments ajuden la comunitat a mirar cap enrere en la seva història, recordant qui eren, què han viscut o quines tradicions els defineixen (Beguiristain i Vélaz-Ciáurriz, 1999: 324).

Tanmateix, els monuments no només recorden el passat, sinó que també projecten aquest passat cap al futur, assegurant-se que continuï sent rellevant i significatiu pel futur. En aquest sentit, els monuments són com a ponts que connecten el passat amb les generacions futures, tenint un impacte temporal que va més enllà del moment de la seva construcció, ja que transformen la manera en què una comunitat entén el seu passat, viu el seu present i projecta el seu futur (Beguiristain i Vélaz-Ciáurriz, 1999: 323-324).

El braçalet d'arquer, trobat en la cambra funerària del dolmen de Los Fitos, és un altre exemple d'aquesta projecció cap al futur. Com s'ha detallat anteriorment, aquesta peça, feta de pedra i amb un costat trencat, sembla haver estat fabricada intencionadament per formar part de l'aixovar funerària, tenint la funció d'imitar els braçalets d'arquer que aquestes poblacions probablement utilitzaven, però que difícilment arriben al nostre temps, en estar fets de materials més fàcils de treballar, però peribles, com és la pell. La inclusió d'aquest objecte entre l'aixovar sembla assenyalar una voluntat de deixar al difunt les mateixes eines que hauria utilitzat en vida. Aquest acte, tot i que podria semblar acompanyar la creença en la continuïtat de la vida, cal recordar que és un objecte que ha estat trencat possiblement com a part del ritual funerària, sent més probable que la seva funció fos acompanyar al mort com objecte simbòlic, no funcional, que li donés l'estatus que hagués tingut en vida o se li volgués donar en mort, com és aquest cas el poder simbòlic i social associat a la figura del caçador-guerrer; figura que també evocaria la destrala plana trobada com ofrena a Los Fitos.

Dins la concepció de la mort que haurien pogut tenir aquestes poblacions, més enllà de l'evident visibilitat que el dolmen i la seva ubicació li dona a la mort, destaca com, al mateix temps, la manté no només dins d'ell oculta i separada del seu entorn, sinó que també la separa

completament de les valls habitables, trobant-se en una ubicació molt poc accessible durant la major part de l'any. Aquest aspecte mostra un moviment contrari al vist fins ara, on s'intenta ocultar les conseqüències negatives del pas del temps i el perill que suposa la mort per a la comunitat humana, demostrada pels morts més recents, els quals no pertanyen, al seu present, a un temps mític i, per tant, gloriós. En aquest sentit, si recordar els ancestres porta a mantenir una voluntat de preservar la identitat cultural i l'estabilitat social, recordar els morts recents provocaria el contrari, una gran inestabilitat simbòlica i social (Boado, 1989: 81-82). Aquests dos moviments contraris, d'ocultació i visibilització de la mort, es representen perfectament en la mateixa estructura del dolmen, el qual és, en essència, un monument funerari, però que fa invisible la cambra funerària, sepultant-la. De la mateixa manera, és mitjançant l'exhibició d'un enterrament col·lectiu durant les celebracions funeràries als megàlits que s'aconsegueix ocultar al mort individual. Aquesta ocultació de la individualitat en la mort es fa sobretot evident als dòlmens més antics, El Llagüezu i la Collá Cimera, on és difícil no interpretar els útils trobats com ofrenes generals o restes d'activitat ritual (Boado, 1989: 91).

Per acabar, cal tenir en compte com l'ús prolongat que va tenir La Cobertoria, sent evident la reutilització dels dòlmens de la Collá Cimera i de Mata'l Casare I, demostra l'èxit d'aquest al llarg del temps; és també prova de com, tot i ser un lloc físic amb una clara voluntat de preservar fixament la memòria col·lectiva, inevitablement aquesta canvia amb el temps. En aquest sentit, tot i que els megàlits originalment estiguessin pensats per projectar uns significats concrets, cada societat els ha interpretat de formes diferents, reinterpretant la seva pròpia història a partir d'ells (Beguiristain i Vélaz-Ciáurritz, 1999: 326).

Des d'aquesta perspectiva, es fa necessari analitzar el jaciment megalític de Los Fitos, ja que presenta nombroses diferències que, a la vegada, demostren un canvi de concepció en molts d'aquests aspectes. Per una banda, el dolmen s'hauria dedicat de forma exclusiva a una inhumació individual amb un aixovar ric i que individualitza més el caràcter de la inhumació. El fet que l'hemicicle de pedres de Los Fitos sigui bastant anterior a la construcció d'aquest túmul apunta a un primer procés de sacralització col·lectiva d'aquesta zona muntanyosa i del seu paisatge (Blas Cortina, 2012: 337-338), que després hauria estat apropiat i "privatitzat", conjuntament amb les pràctiques rituals que s'hi portaven a terme (Boado, 1989: 91), per part d'una elit social –molt possiblement sorgida de l'explotació de les mines de coure molt properes a Los Fitos (Blas Cortina, 2012: 342). Dins d'aquest procés, les estructures megalítiques s'haurien convertit per a les elits en un mitjà discursiu que permet justificar i crear el seu poder social i simbòlic. D'aquesta manera, la individualització de la mort reflecteix i acompanya la instauració d'un nou ordre social caracteritzat per la seva jerarquització (Boado, 1989: 91).

Això no vol dir que el primer procés de sacralització de l'espai no hagués implicat una apropiació d'aquest, sinó que la seva explotació simbòlica hauria servit per reafirmar el grup i la seva unitat a través del discurs mític del culte als avantpassats; on la geografia de Los Fitos hauria proporcionat tant recursos materials com espirituals (Blas Cortina, 2012: 338). Per l'altra banda, després d'aquesta segona apropiació amb la posterior construcció del dolmen, la unitat del grup social passaria per la dependència simbòlica a la nova elit de la comunitat. En aquest

sentit, continuaria amb la tradició megalítica però adaptada a la nova realitat social i política (Blas Cortina, 2012: 339, 341).

D'aquesta manera, si inicialment eren mitjans per lluitar contra el poder, situant aquest en una esfera transcendental, negant la individualitat i afirmant la col·lectivitat, en fases posteriors apareixen com a mitjans per afirmar el poder de les elits i cohesionar el grup social entorn d'elles. En qualsevol dels casos, mai han estat objectes neutres ni cap al paisatge ni cap a les relacions socials, sent l'eix territorial i simbòlic de les comunitats que els varen construir i emprar.

4. Conclusió

En aquest Treball de Final de Grau s'ha intentat demostrar que el megalitisme va molt més enllà d'una pràctica funerària, sent una forma de domesticació simbòlica, espacial i temporal del territori, que va perdurar durant generacions. Amb aquest objectiu, en cada apartat s'ha evidenciat el paper actiu dels megàlits en la construcció d'un paisatge culturalment significatiu, que regulava tant les interaccions socials com la percepció del territori. L'estudi de la necròpolis de La Cobertoria n'és un exemple clar: els dòlmens hi apareixen com a punts de referència espacial però també temporal, sent elements permanents dins del paisatge que ajuden a reforçar la connexió entre les comunitats i el territori, així com amb els seus avantpassats.

Tanmateix, és important remarcar que en aquesta investigació, cenyint-se a la cronologia del cas d'estudi, no s'ha abordat la fase final del megalitisme ni el seu abandonament en aquesta regió. Tampoc s'han comparat els megàlits de la serra de l'Aramo amb aquells localitzats a les valls circumdants, tot i ser anàlisi que haurà pogut haver aportat nova informació sobre les realitats simbòliques que intervenien a l'hora de construir un paisatge megalític. Un altre aspecte que cal mencionar és la dificultat que ha sorgit durant la recerca per identificar de manera precisa la localització dels assentaments dels constructors de la necròpolis megalítica de La Cobertoria, ja que les dades disponibles fins al moment no ho permeten establir amb claredat. En conseqüència, tampoc s'han pogut traçar les possibles rutes que seguirien des dels assentaments fins als megàlits ni el recorregut que farien per anar entre els diferents monuments dins del complex. En aquest sentit, hauria estat interessant integrar eines d'anàlisi com el *GIS* (Sistemes d'Informació Geogràfica) per identificar possibles rutes naturals i zones de pas tradicionalment utilitzades.

Malgrat aquestes limitacions, aquest treball reafirma que els monuments megalítics són testimonis de valors i significats compartits i que la seva monumentalitat serveix de recordatori visual i espiritual d'un passat que, més enllà de ser antic, continua formant part del paisatge cultural actual. D'aquesta manera, el megalitisme és, en si mateix, un llenguatge simbòlic, integrat al territori com a part d'una memòria col·lectiva que perdura fins als nostres dies.

5. Bibliografía

Amilibia, A. M. M. (2001). “El Megalitismo en la Península Ibérica”. *SPAL: Revista de Prehistoria y Arqueología de la Universidad de Sevilla* (10), 185-191.

Arias, P. C. i Cubas, M. (2018). “Muerte y ritual en el Neolítico del noroeste ibérico: El megalitismo y otras manifestaciones del comportamiento funerario de las sociedades de los milenios V y IV aC en la región cantábrica y Galicia”. *Gibraltar aos Pirenéus-Megalitismo, Vida e Morte na Fachada Atlântica Peninsular*, Sota la direcció João Carlos de Senna-Martinez, Mariana Diniz, i António Faustino de Carvalho. Nelas: Lapa Do Lobo. 133-154.

Badal García, E. (1999). “El potencial pecuario de la vegetación mediterránea: las cuevas redil”. *Sagvntvm Plav: II Congrés del Neolític a la Península Ibèrica (València 7-9 d'Abril, 1999)* (2), 69-75.

Beguiristain, M. A. i Vélaz-Ciáurriz, D. (1999). “Megalitos, paisaje y memoria. Un estado de la cuestión”. *Memoria y Civilización* 2: 317-327.

Bergua, S. B., Piedrabuena, M. Á. P., Arenas, D. H., Alfonso, J. L. M., i García, F. F. (2020). “Carreteras paisajísticas y realidad aumentada en la Sierra del Aramo (Macizo Central Asturiano)”. *Ería: Revista cuatrimestral de geografía* 40(2), 145-166.

Bettencourt, A. M. S. (2010). “The Bronze Age in the Northwestern of Iberian Peninsula: an análisis from funerary practices”. *Trabajos de Prehistoria* 67(1): 139-173.

Blas Cortina, M. Á. D. (1990). “Excavaciones arqueológicas en la necrópolis megalítica de La Cobertoria (divisoria Lena - Quirós) y en los campos de túmulos de Piedrafita y El Llanu la Vara (Las Regueras)”. *Excavaciones arqueológicas en Asturias 1983-86. Sota la direcció de la Consejería de Educación, Cultura y Deportes del Principado de Asturias*. Oviedo: Servicio de Publicaciones del Principado de Asturias. 69-77.

Blas Cortina, M. Á. D. (1992). “Trabajos finales en el dolmen de la Col.lá Cimera y en la necrópolis de La Cobertoria (divisoria Lena-Quirós)”. *Excavaciones arqueológicas en Asturias 1987-90*. Oviedo: Servicio de Publicaciones del Principado de Asturias. 53-57.

Blas Cortina, M. A. (1992). “Minas prehistóricas del Aramo (Riosa). Campaña arqueológica de 1987”. *Excavaciones arqueológicas en Asturias 1987-90*. Oviedo: Servicio de Publicaciones del Principado de Asturias: 59-68.

Blas Cortina, M. Á. D. (1993). “El Monte Areo, la Llaguna de Nievares y la Cobertoria: tres espacios funerarios para la comprensión del complejo cultural megalítico en el Centro de Asturias”. *I Congresso de Arqueologia Peninsular, vol.2 (Porto, 12-18 outubro 1993). Actas*. Sota la direcció de Vítor Oliveira Jorge. Porto: Sociedade Portuguesa de Antropologia e Etnologia. 163-184.

Blas Cortina, M. Á. D. (2012). “Beneficio y consagración de las cumbres: el caso de Los Fitos y la concurrencia Neolítico-Bronce antiguo en el área megalítica de La Cobertoria, Asturias”. *Ad Orientem: del final del Paleolítico en el Norte de España a las primeras civilizaciones del Oriente Próximo: estudios en homenaje a Juan Antonio Fernández-Tresguerres Velasco*. Sota

la direcció de Juan R. Muñiz Alvarez. Oviedo: Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones. 307-347.

Blas Cortina, M. Á. D. (2014). “El laboreo del cobre en la Sierra del Aramo (Asturias) como referente cardinal de la minería prehistórica en la región cantábrica”. *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología de la Universidad de Granada* 24: 45-84.

Blas Cortina, M. Á. D. i Fernández-Tresguerres Velasco, J. A. (1989). *Historia primitiva en Asturias: de los cazadores-recolectores a los primeros metalúrgicos*. Gijón: Silverio Cañada.

Blas, Miguel Ángel y Suárez, Manuel (2010): “La minería subterránea del cobre en Asturias: un capítulo esencial en la prehistoria reciente del norte de España”. J.A. Fernández-Tresguerres (coord.), *Cobre y oro. Minería y metalurgia en la Asturias prehistórica y antigua*. Oviedo: Real Instituto de Estudios Asturianos. 43-82.

Boado, F. C. (1989). “Megalitos, espacio, pensamiento”. *Trabajos de Prehistoria* 46, 75-98.

Boado, F. C. (1999). “Del terreno al espacio: planteamientos y perspectivas para la arqueología del paisaje”. *Cadernos de Arqueoloxía e Patrimonio* 6: 1-82.

Boado, F. C. (2017). “A paisaxe como enxeñería inversa de materia e a memoria”. *A Paisaxe e patrimonio. Un percorrido polo territorio a través do Arquivo de Galicia*. Sota la coordinació de C. García García i M. del Mar García Miraz. Xunta de Galicia, 147-157.

Delibes de Castro, G. (1985). *El megalitismo ibérico*. Madrid: Cuadernos de Historia 16.

Doyle White, E. (2014). “Devil's Stones and Midnight Rites: Megaliths, Folklore, and Contemporary Pagan Witchcraft”. *Folklore* 125(1), 60-79.

Fleure, H. J. i Peake, H. J. E. (1930). “Megaliths and Beakers”. *The Journal of the Royal Anthropological Institute of Great Britain and Ireland* 60, 47-71.

Garrido-Pena, R. (2007). “El fenómeno campaniforme: un siglo de debates sobre un enigma sin resolver”. *Acercándonos al pasado: Prehistoria en 4 actos*. Sota la direcció de C. Cacho, R. Maicas, M. ^a I. Martínez y JA Martos. Madrid: Museo Arqueológico Nacional, Ministerio de Cultura. 1-16.

Gómez-Tabanera, J. M. (1988). “La cuestión del megalitismo en Asturias”. *Boletín del Instituto de Estudios Asturianos* (125). Sota la direcció de la Consejería de Educación y Cultura del Principado de Asturias, Instituto de Estudios Asturianos (CSIC). Oviedo: La Cruz. 367-394.

González Álvarez, D. (2015). “Poblamiento y antropización de la montaña occidental cantábrica durante la Prehistoria reciente: una aproximación desde la Arqueología del Paisaje”. Tesis doctoral. Universidad Complutense de Madrid.

Gordillo, I. (2014). “La noción de paisaje en arqueología. Formas de estudio y aportes al patrimonio”. *Jangwa Pana* 13(1), 195-208.

Holtorf, Cornelius J. (1998). “The Life-Histories of Megaliths in Mecklenburg-Vorpommern (Germany)”. *World Archaeology* 30(1), 23-38.

Moneo, T. (2003). *Religio ibérica: santuarios, ritos y divinidades (siglos VII-I aC)*. Madrid: Real Academia de la Historia.

Sanjuán, L. G. (2000). “Grandes piedras, paisajes sagrados”. *PH: Boletín del Instituto Andaluz del Patrimonio Histórico* 8(31), 171-178.

Sherratt, A. (1990). “The Genesis of Megaliths: Monumentality, Ethnicity and Social Complexity in Neolithic North-West Europe”. *World Archaeology* 22(2), 147-167.

Soler Segura, J. (2007). “Redefiniendo el registro material. Implicaciones recientes desde la Arqueología del Paisaje anglosajona”. *Trabajos de Prehistoria* 64 (1), 41-64.

Tilley, C. (2010). *Interpreting Landscapes*. Nova York: Routledge.

Torres-Iglesias, L., Marín-Arroyo, A. B., i de la Rasilla, M. (2022). “Estrategias de subsistencia durante el Solutrense cantábrico: el caso del Abrigo de La Viña (La Manzaneda, Asturias)”. *Trabajos de Prehistoria* 79(1), 11-29.

Real Academia Española. (n.d.). “Hito”. *Diccionario de la lengua española (23.ª ed.)*. Recuperat de <https://dle.rae.es/hito#IxxjVlhQ>

Valdés, Á. V. (2019). “Contextos arqueológicos para la orfebrería protohistórica de Asturias”. *Boletín del Museo Arqueológico Nacional* (38), 27-44.

6. Annexos

Fig. 1. Extret de Bergua, Piedrabuena, Arenas, Alfonso, i García. (2020). Imatge, p. 147. *Ería: Revista cuatrimestral de geografía* 40(2), 145-166.

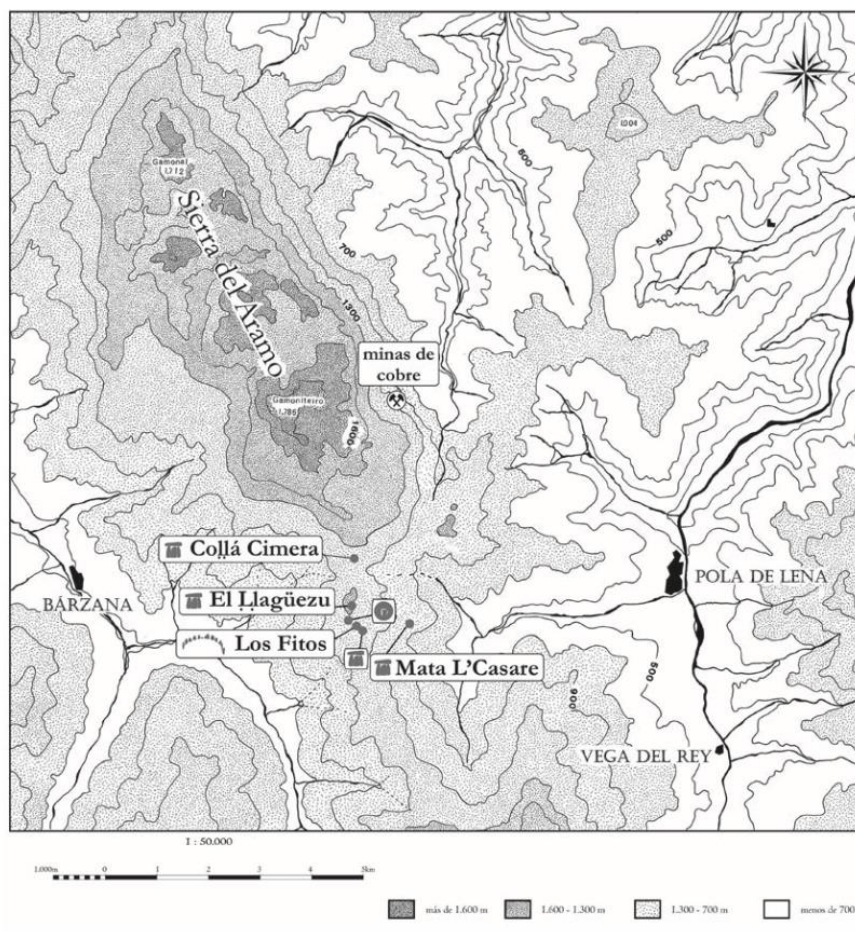

Fig. 2. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (2012). Imatge, p. 313, *Ad Orientem: del final del Paleolític en el Norte de España a las primeras civilizaciones del Oriente Próximo: estudios en homenaje a Juan Antonio Fernández-Tresguerres Velasco*. Oviedo: Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones.

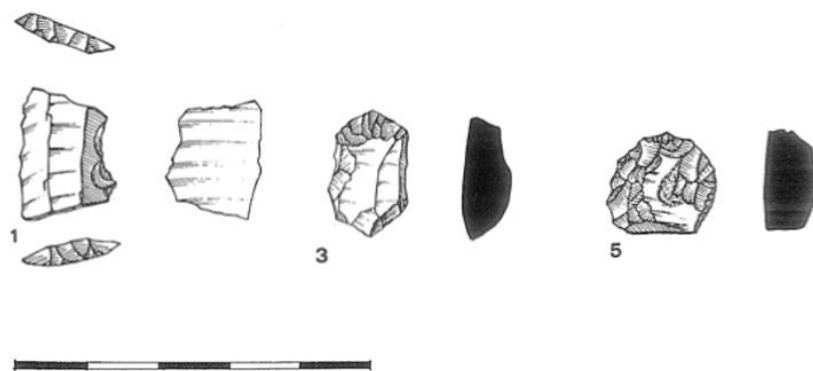

Fig. 3. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (1990). Imatge, p. 77, *Excavaciones arqueológicas en Asturias 1983-86*. Oviedo: Servicio de Publicaciones del Principado de Asturias.

Fig. 4. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (1990). Imatge, p. 73, *Excavaciones arqueológicas en Asturias 1983-86*. Oviedo: Servicio de Publicaciones del Principado de Asturias.

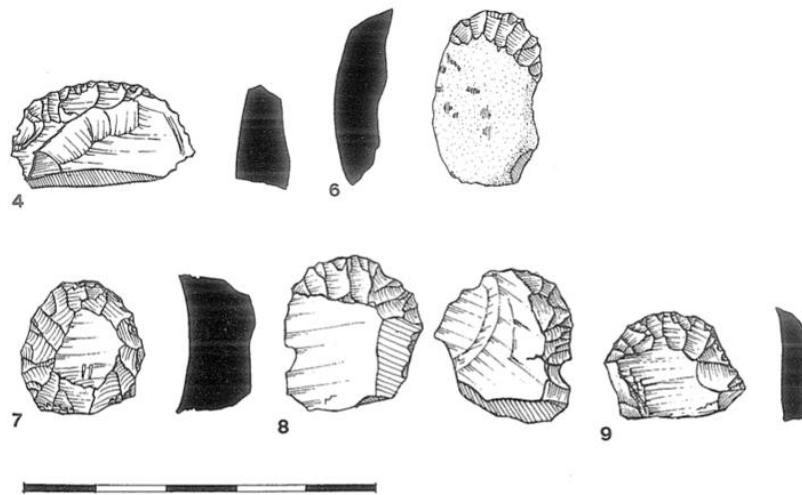

Fig. 5. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (1990). Imatge, p. 77, *Excavaciones arqueológicas en Asturias 1983-86*. Oviedo: Servicio de Publicaciones del Principado de Asturias.

Fig. 6. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (1992). Imatge, p. 54, *Excavaciones arqueológicas en Asturias 1987-90*. Oviedo: Servicio de Publicaciones del Principado de Asturias. 53-57.

Fig. 7. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (1990). Imatge, p. 70, *Excavaciones arqueológicas en Asturias 1983-86*. Oviedo: Servicio de Publicaciones del Principado de Asturias.

Fig. 8. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (1990). Imatge, p. 70, *Excavaciones arqueológicas en Asturias 1983-86*. Oviedo: Servicio de Publicaciones del Principado de Asturias.

Fig. 9. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (2012). Imatge, p. 313, *Ad Orientem: del final del Paleolític en el Norte de España a las primeras civilizaciones del Oriente Próximo: estudios en homenaje a Juan Antonio Fernández-Tresguerres Velasco*. Oviedo: Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones.

Fig. 10. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (2012). Imatge, p. 317, *Ad Orientem: del final del Paleolític en el Norte de España a las primeras civilizaciones del Oriente Próximo: estudios en homenaje a Juan Antonio Fernández-Tresguerres Velasco*. Oviedo: Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones

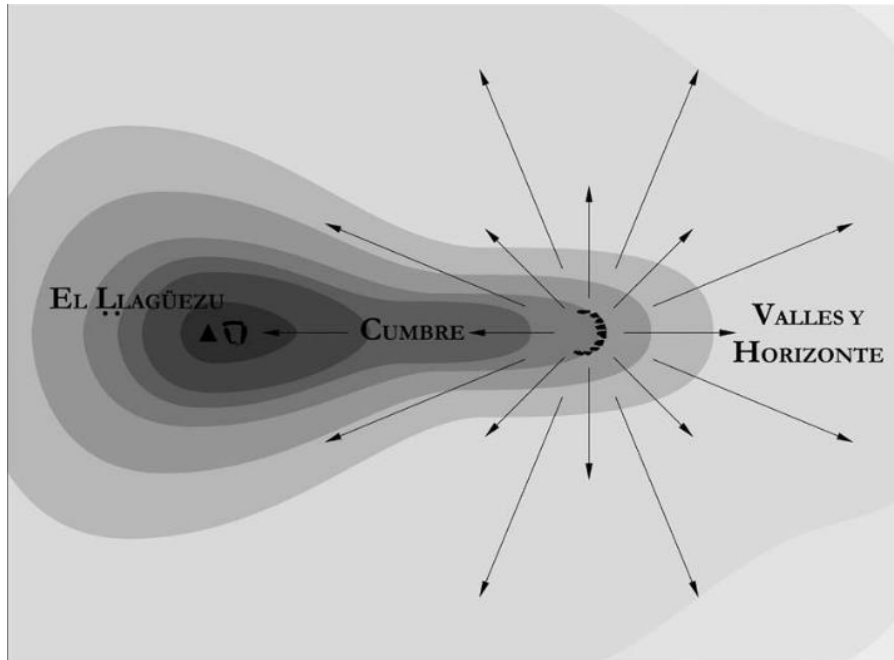

Fig. 11. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (2012). Imatge, p. 340, *Ad Orientem: del final del Paleolític en el Norte de España a las primeras civilizaciones del Oriente Próximo: estudios en homenaje a Juan Antonio Fernández-Tresguerres Velasco*. Oviedo: Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones.

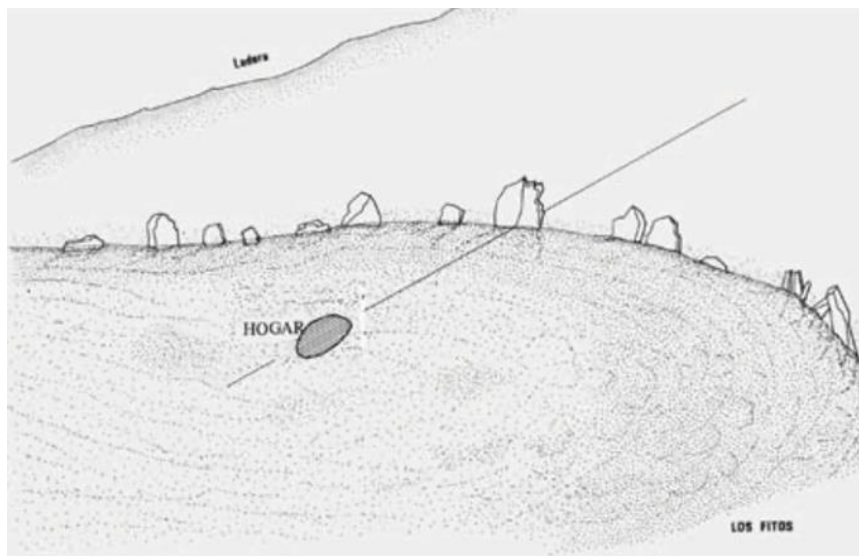

Fig. 12. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (2012). Imatge, p. 315, *Ad Orientem: del final del Paleolític en el Norte de España a las primeras civilizaciones del Oriente Próximo: estudios en homenaje a Juan Antonio Fernández-Tresguerres Velasco*. Oviedo: Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones.

Fig. 13. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (2012). Imatge, p. 318, *Ad Orientem: del final del Paleolític en el Norte de España a las primeras civilizaciones del Oriente Próximo: estudios en homenaje a Juan Antonio Fernández-Tresguerres Velasco*. Oviedo: Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones.

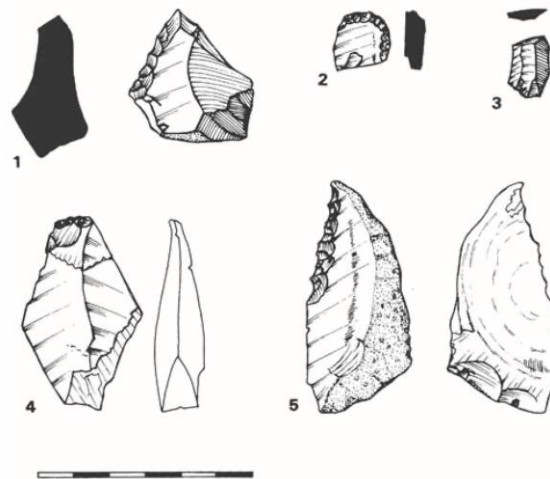

Fig. 14. Nombre 1: una eina feta de quarsita amb un perfil dentat, un taló portical i un acabat gruixut. Nombre 2: petit raspador amb retocs bruscos al costat dret i a l'extrem distal, i una fractura a l'extrem proximal. Nombre 3: una petita làmina de sílex amb franges de colors. Nombre 4: una ascla de quarsita de gra fi. Nombre 5: ascla en forma de grill de fruita. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (2012). Imatge, p. 321, *Ad Orientem: del final del Paleolític en el Norte de España a las primeras civilizaciones del Oriente Próximo: estudios en homenaje a Juan Antonio Fernández-Tresguerres Velasco*. Oviedo: Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones.

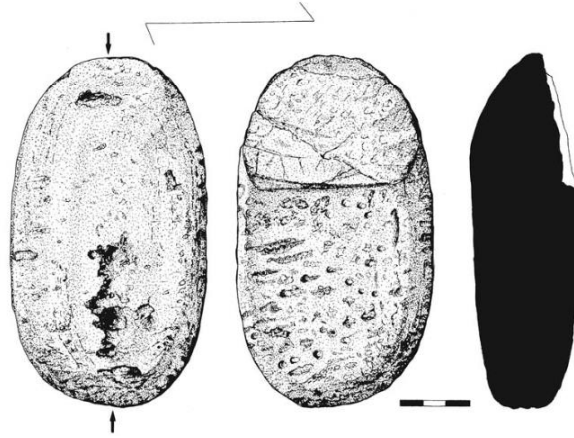

Fig. 15. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (2012). Imatge, p. 322, *Ad Orientem: del final del Paleolític en el Norte de España a las primeras civilizaciones del Oriente Próximo: estudios en homenaje a Juan Antonio Fernández-Tresguerres Velasco*. Oviedo: Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones.

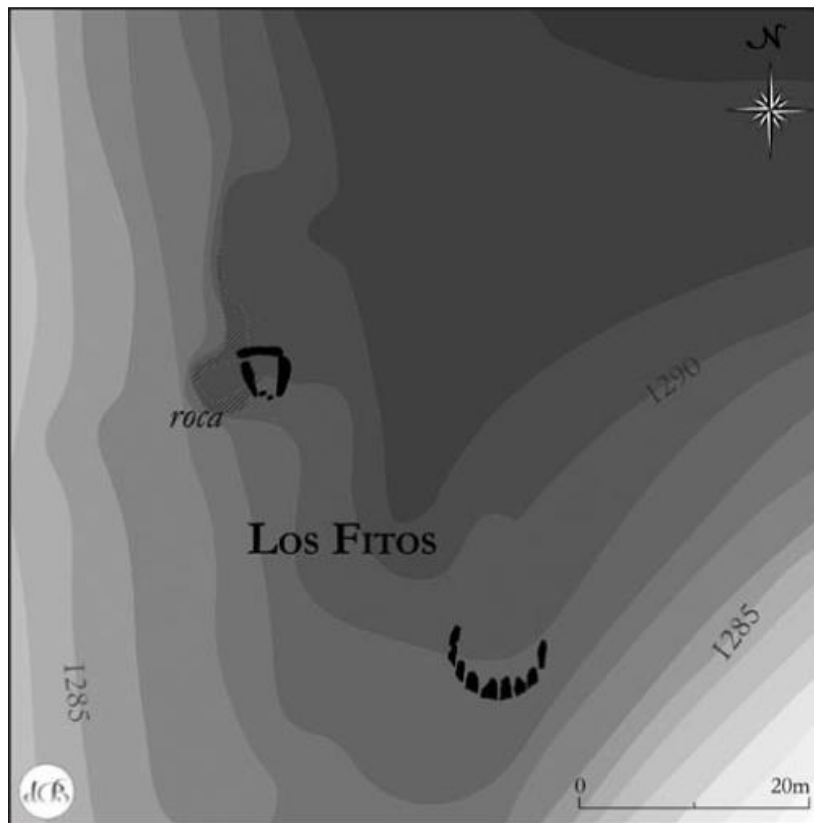

Fig. 16. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (2012). Imatge, p. 314, *Ad Orientem: del final del Paleolític en el Norte de España a las primeras civilizaciones del Oriente Próximo: estudios en homenaje a Juan Antonio Fernández-Tresguerres Velasco*. Oviedo: Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones.

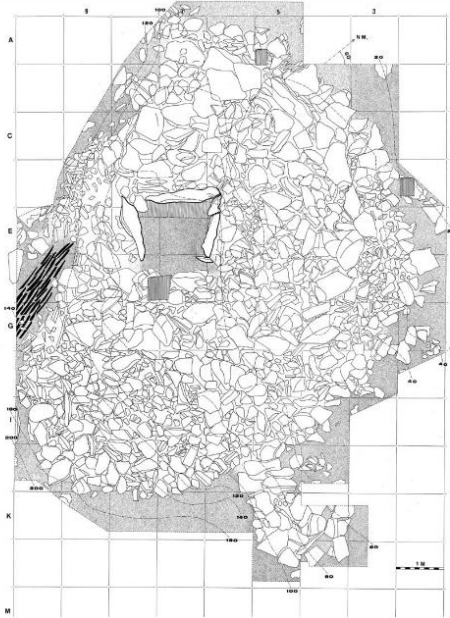

Fig. 17. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (2012). Imatge, p. 325, *Ad Orientem: del final del Paleolític en el Norte de España a las primeras civilizaciones del Oriente Próximo: estudios en homenaje a Juan Antonio Fernández-Tresguerres Velasco*. Oviedo: Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones.

Fig. 18. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (2012). Imatge, p. 324, *Ad Orientem: del final del Paleolític en el Norte de España a las primeras civilizaciones del Oriente Próximo: estudios en homenaje a Juan Antonio Fernández-Tresguerres Velasco*. Oviedo: Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones.

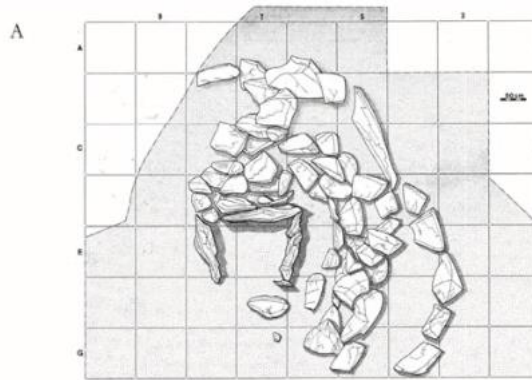

Fig. 19. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (2012). Imatge, p. 327, *Ad Orientem: del final del Paleolític en el Norte de España a las primeras civilizaciones del Oriente Próximo: estudios en homenaje a Juan Antonio Fernández-Tresguerres Velasco*. Oviedo: Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones.

Fig. 20. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (2012). Imatge, p. 323, *Ad Orientem: del final del Paleolític en el Norte de España a las primeras civilizaciones del Oriente Próximo: estudios en homenaje a Juan Antonio Fernández-Tresguerres Velasco*. Oviedo: Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones.

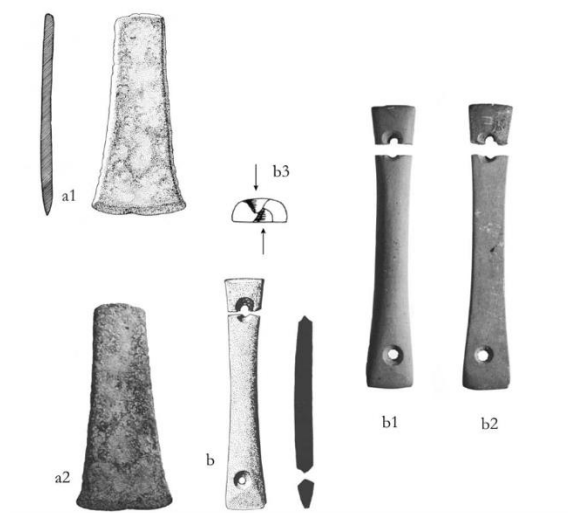

Fig. 21. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (2012). Imatge, p. 330, *Ad Orientem: del final del Paleolítico en el Norte de España a las primeras civilizaciones del Oriente Próximo: estudios en homenaje a Juan Antonio Fernández-Tresguerres Velasco*. Oviedo: Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones.

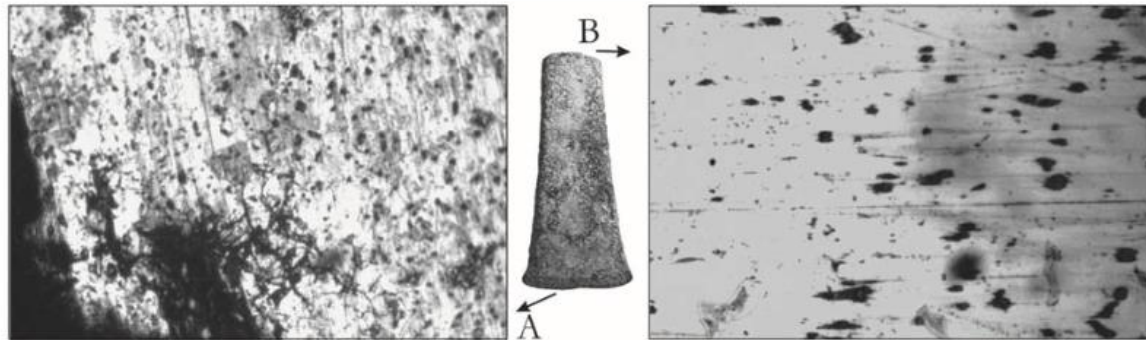

Fig. 22. Extret de Blas Cortina, M. Á. D. (2012). Imatge, p. 335, *Ad Orientem: del final del Paleolítico en el Norte de España a las primeras civilizaciones del Oriente Próximo: estudios en homenaje a Juan Antonio Fernández-Tresguerres Velasco*. Oviedo: Universidad de Oviedo, Servicio de Publicaciones.